The Greek Review of Social Research

Vol 1 (1969)

1

Aspects d'une plain méditerranéenne: La Thessalie

Michel Sivignon

doi: [10.12681/grsr.521](https://doi.org/10.12681/grsr.521)

Copyright © 1969, Michel Sivignon

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Sivignon, M. (1969). Aspects d'une plain méditerranéenne: La Thessalie. *The Greek Review of Social Research*, 1, 22-39. <https://doi.org/10.12681/grsr.521>

Θεσσαλία: μία Μεσογειακή πεδιάς

υπό
Michel Sivignon

Οί παλαιοί περιηγηταί οί ὅποιοι, ἀπό δύο αἰώνων καί πλέον, ἤρχοντο εἰς τήν Ἑλλάδα διὰ νά γνωρίσουν τοὺς τόπους τῆς κατηράσθησαν πολλάκις τήν λάσπην τῆς θεσσαλικῆς γῆς, τὸν κονιορτὸν καί τὰ ἄνευ ἀνέσεων οἰκημάτῃς, ἐνοχλήσεις τὰς ὁποίας θά ἦσαν πρόθυμοι νά συγχωρήσουν εἰς ἄλλας περιοχάς ὅπου ἐν ἀρχαίῳ μνημεῖον δύναται τοῦλάχιστον νά προσφέρῃ παρηγορίαν. Οἱ σημερινοί περιηγηταί διασχίζουν ἐσπευσμένως τοὺς τόπους αὐτοὺς, τοὺς ὁποίους δὲν θεωροῦν ἄρκετὰ γραφικοὺς. Ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία, καίτοι πενιχρά, δὲν ὁμιλεῖ περισσότερον κολακευτικῶς διὰ τὴν περιοχὴν, ἐπιμένει δὲ εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς ἀθλιότητος τῶν κωμπούλων καί τῆς ἐνδείας τῶν κατοίκων, ἡ ὁποία εὐκόλως παραβάλλεται πρὸς τὴν κατάστασιν τῶν Μαύρων τῶν «σουδανικῶν καλυβῶν».¹ Ἡ κακὴ αὐτὴ φήμῃ τῆς Θεσσαλίας δὲν εἶναι πλέον τόσον δικαιολογημένη: τοῦλάχιστον, κατὰ τὴν κρίσιν μας θά ἔπρεπε νά λάβωμεν ὑπ' ὄψιν περισσότερον τὰς λεπτομερείας· διότι ἡ θεσσαλικὴ πεδιάς, παρὰ τὸ ἐπίπεδον τοῦ ἀναγλύφου τῆς, δὲν ἀποτελεῖ τελείως ὁμοιόμορφον περιοχὴν, τόσον ὡς πρὸς τὰ φυσικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἐδαφῶν τῆς, ὅσον καί ὡς πρὸς τὴν διευθέτησιν τῶν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ μελέτῃ μας θά περιορισθῇ εἰς πολὺ μικρὰν περιοχὴν, εἰς τὸ νότιον τῆς πεδιάδος τῆς Καρδίτσης, μέχρι τῶν παρυφῶν τῆς Πίνδου.

ΜΕΡΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

τὸ ἀνάγλυφον

Τὸ σύνολον τῆς πεδιάδος Τρικάλων-Καρδίτσης ἀποτελεῖ, ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τοῦ γεωλόγου, τεκτονικὸν βύθισμα τοῦ ὁποίου ἡ συνίζησις ἐξακολουθεῖ. Πρὸς τὰ βορειοανατολικά ἡ πεδιάς περιορίζεται ἀπὸ σειρὰν ὑψηλῶν λόφων, ἐκ μαρμάρων καί κρυσταλλικῶν σχιστολίθων· οἱ λόφοι αὐτοὶ ἀποτελοῦν τεμάχη ἀνυψωθέντα, ἀνῆκουν δὲ εἰς τὴν ἐνότητά τῆς κεντρικῆς βαλκανικῆς ζώνης. Πρὸς τὰ ἀνατολικά τῶν λόφων αὐτῶν, ὑψώματα με ἐλαφράς καμπυλώσεις—σχηματισθέντα ἐντὸς τῶν μαλακῶν ἰζημάτων τῆς νεογενοῦς περιόδου—ὀρίζουν τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς πεδιάδος τῆς Λαρίσης. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς Πίνδου, ὅμως, ἡ ἀντίθεσις εἶναι αἰφνιδια: ἡ ὁροσειρὰ ὀρθοῦται ἄνωθεν τῆς πεδιάδος, ὡς νά ἔχη κοπὴ ἀποτόμως καὶ νά ἔχη περιβληθῇ ὑπὸ τυπικῶν ρηγμάτων. Ὁλὴ αὐτὴ ἡ τεκτονικὴ εἶναι ἐξαιρετικῶς πρόσφατος, ὡς ἐπιμαρτυροῦν τὰ σφηνωμένα εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους Ἑλῆ τὰ ὁποία περιβάλλουν τὴν ἐπίπεδον ζώνην τῆς περιοχῆς αὐτῆς.

1. J. Sion, «En Thessalie», *La Géographie*, 1934, σ. 14. Ἡ μόνη πρόσφατος μελέτῃ εἶναι τοῦ Α. C. de Vooy's, «Western Thessaly in Transition», εἰς *Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap*, 1959.

Ούτω, ύπάρχει μόνον μία ελαφροτάτη κλίσις από τών ύπωρειών της Πίνδου, ὅθεν κατέρχονται μικροὶ ποταμοί, μέχρι τῆς κοιλάδος τοῦ ποταμοῦ Ἐνipeώς βορείως, ὁ ὁποῖος παρακάμπτει τοὺς λόφους καὶ συμβάλλει μετὰ τοῦ Πηνειοῦ προτοῦ τὰ ὕδατα τῶν διασχίσουν τὴν ἀνώμαλον ζώνην τὴν ἄγυστον εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Λαρίσης. Τὸ ἀνάγλυφον τῆς πεδιάδος, τὸ ὅποιον εἶναι λίαν ὁμοιόμορφον, ὑποκρύπτει ἀσφαλῶς ποικιλίαν ἐδαφῶν.

τὰ ἐδάφη

Εἰς τὸ νότιον τῆς πεδιάδος τῆς Καρδίτης, ὅπως καὶ εἰς ὅλας τὰς χαμηλὰς περιοχὰς τῆς Θεσσαλίας, τὰ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον *ἐξελιγμένα ἀλατοῦχα ἐδάφη* ἐμφανίζονται ἐξαιρετικῶς συχνά. Αὐτὰ σηματοῦνται ὅταν ἡ στάθμη τῶν *ὕπογειων ὑδάτων* εἶναι λίαν ὑψηλὴ—σχεδὸν εἰς τὸ ὕψος τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους κατὰ τὸν χειμῶνα. Τμήμα τῶν λίαν διαλυτῶν ἀλάτων παρασύρεται πρὸς τὸ βάθος, ἀλλὰ ἡ ἔντονος θερινὴ ἐξάτμισις ἄρκει διὰ τὴν διατηρήσῃ ἀλκαλικὴν τὴν ἀντίδρασιν. Τὰ ἐδάφη αὐτὰ εἶναι τὰ συχνότερον ἀπαντώμενα δυτικῶς τῶν Σοφάδων. Ἐχουν *φαιὰ* ἀπόχρωσιν καὶ εἶναι λίαν εὐαίσθητα εἰς τὴν ξηρασίαν.

Τὰ μέλανα ἐδάφη τὰ προελθόντα ἀπὸ ἔλῃ τοῦ νοτίου ἄκρου τῆς πεδιάδος εἶναι συγγενοῦς τύπου, ἀντιστοιχοῦν δὲ εἰς ὑπόγεια ὕδατα εὐρισκόμενα ἐγγύτερον πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν. Τὰ λευκὰ *ἐπιπλάσματα* τὰ ὁποῖα συνοδεύουν τὰ ἀλατοῦχα ἐδάφη τῆς προηγουμένης κατηγορίας ἔχουν ἐδῶ ἐξαφανισθῇ. Ἡ παρουσίαι ἀφθόνου ὀργανικῆς ὕλης ἡ ὁποία δὲν ἔχει πλήρως ἀποσυντεθῇ συμβάλλει εἰς τὸ νὰ καταστή τὸ ἔδαφος αὐτὸ ὀλιγότερον εὐαίσθητον εἰς τὴν ξηρασίαν. Οὕτω, καλλιεργεῖται εὐκόλως ὁ βάμβαξ.

τὸ κλίμα

Βεβαίως, ἡ ἀνάπτυξις τῶν ἐδαφῶν αὐτῶν συνδέεται μὲ τὸ κλίμα, κυρίως δὲ μὲ τὴν κατανόησιν τῶν βροχοπτώσεων. Ὁ μετεωρολογικὸς σταθμὸς τῶν Τρικάλων, ὁ ἐγγύτερος πρὸς τὴν ὑπὸ μελέτην περιοχὴν, καταγράφει 752 χιλιοστὰ ἐτησίως, δηλαδὴ ποσότητα ἀξιόλογον, ἡ ὁποία δικαιολογεῖται ἐκ τῆς γειννιάσεως τῆς Πίνδου· τὸ ὅρος αὐτὸ δὲν παρακολλεῖ τελεῖως τὰς ἐξ Ἰονίου προερχομένας ὑφέσεις. Ἀνατολικότερον, ἡ Λάρισα καταγράφει μόνον 507 χιλιοστὰ καὶ ὁ Βόλος 453. Τὸ μέγιστον τοποθετεῖται εἰς τὸ φθινόπωρον, ὅπου ὁ Νοέμβριος καταγράφει 105 χιλιοστὰ. Τὴν ἀνοιξιν ἡ κατανόμη εἶναι περισσότερον ἀκανόνιστος, μὲ αἰχμὴν τὸν Μάιον. Τὸ ἐλάχιστον τοῦ Ἰουλίου, Αὐγούστου, Σεπτεμβρίου εἶναι λίαν χαμηλόν, δεδομένου ὅτι εἰς ἕκαστον τῶν μηνῶν αὐτῶν καταγράφονται ὀλιγότερα τῶν 25 χιλιοστών. Δηλαδή, ἡ σχετικῶς ἡπειρωτικὴ θέσις δὲν δημιουργεῖ

γεῖ αὐξήσιν τῶν βροχοπτώσεων κατὰ τὸ θέρος· ἐν σχέσει πρὸς τὸν σταθμὸν Βόλου, διὰ τὴν Λάρισαν ἡ διαφορὰ συνίσταται εἰς ἐλαφράν μόνον μετακίνησιν τοῦ ἐλαχίστου πρὸς τὸ τέλος τοῦ θέρους. Ἐπὶ πλεόν, ἡ ἔλλειψις κανονικότητος εἶναι μεγάλῃ ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος: τὰ Τρικάλα κατέγραψαν 1.261 χιλιοστὰ κατὰ τὸ ἔτος 1919 καὶ 307 χιλιοστὰ κατὰ τὸ 1920.

Ἡ κατανόμη τῶν θερμοκρασιῶν εἶναι ἀπλουστερά: ὁ χειμὼν εἶναι ἄρκετὰ δριμύς (μέσος ὁρος τοῦ Ἰανουαρίου εἰς Τρικάλα 4^ο-5^ο, καὶ -19^ο κατὰ τὸ 1907)· ἀντιθέτως, τὸ θέρος ἐμφανίζει ὑψηλὸν καύσωνα (μέσος ὁρος τοῦ Ἰουλίου εἰς Τρικάλα 27^ο-29^ο).

Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ δύνανται νὰ συμβάλλουν εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς αἰφνιδίας ἀντιθέσεως ἡ ὁποία σημειοῦται εἰς τὸ *φωτικὸν* τοπίον μεταξὺ τῆς θεσσαλικῆς πεδιάδος καὶ τῆς παρακτίου περιοχῆς, μεταξὺ γυμνῆς *στέππας* καὶ *ὁπωρόνων* μὲ ἐλαίας καὶ πορτοκαλέας εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Παγασιτικοῦ. Δὲν ἔρκοδιν ὅμως διὰ τὴν ἐξηγήσιν τῆς. Θὰ ἀναφέρωμεν εἰς τὴν μελέτην μας τὰς ἱστορικὰς περιπετείας αἱ ὁποῖαι διεδραμάτισαν ἐπ' αὐτοῦ τοῦ θέματος οὐσιώδη ρόλον, ἀλλὰ πρέπει νὰ σημειώσωμεν ἐδῶ ὅτι μεγάλῃ εἶναι ἡ σημασία τῶν *ὁδρομόφων* ἐδαφῶν εἰς τὴν κατανόησιν τῆς στεπλικῆς αὐτῆς βλαστήσεως: ἡ ἐποχικὴ διαφορὰ βάθους τῶν ὑπογείων ὑδάτων, ὡς καὶ ἡ ἀφθονία τῶν ἀλατοῦχων ἐπιπλάσματος δὲν ἐνοῦνται δένδρα. Ἡ νεότης τῆς *ὁρογενέσεως*, ἡ ταχέια καὶ μόνιμος κίνησις βυθίσσεως τῆς πεδιάδος ἐξηγοῦν τὴν κακὴν *ἀπορροήν τῶν ὑδάτων*, εἶναι δὲ αὐταὶ ἐπίσης ὑπεύθυναι διὰ τοὺς πολλοὺς σεισμοὺς εἰς τὴν περιοχὴν, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ ὀλιγότερος φοβερός δὲν ἦτο ὁ τελευταῖος, τοῦ 1954. Ἡ ἀστάθεια αὐτὴ τοῦ θεσσαλικοῦ φλοιοῦ, μὲ τὰς ποικίλας συνεπείας, εἶναι σημαντικὸν ἐμπόδιον εἰς τὴν διευθέτησιν τῆς περιοχῆς ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου.

Η ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ὁμοιόμορφος ἀγροτικὴ κοινωνία

Τὸ ὑπόστρομα τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὴν ζώνην αὐτὴν, ὅπως καὶ εἰς ὁλόκληρον τὴν Θεσσαλίαν, ἀποτελεῖται ἀπὸ *Καραγκούνδης*, ὡς οὗτοι αὐτοαποκαλοῦνται. Ἡ λέξις ἔχει τουρκικὴν προέλευσιν καὶ κατὰ τὸν Heuzey¹ σημαίνει «μαῦροι μανδύαι», ἐκ τοῦ ἐν χρήσει ἀνδρικοῦ ἐνδύματος. Ἡ Θεσσαλία, ὅπως καὶ ὁλόκληρος ἡ Ἑλλάς, ἐγκαταλείπει ταχέως τὴν τοπικὴν ἐνδυμασίαν, ὅπωςδὴποτε δὲ πολλὰ ταχύτερον ἀπὸ ὅσον οἱ βαλκανικοὶ γείτονές της. Τὸ παραδοσιακὸν ἔνδυμα τῶν Καραγκούνδων διατηροῦν μόνον αἱ γυναῖκες περὶ τὴν Καρδίτσαν—ἐντυπωσιακὸν ποδήρεος, ἐρυθρόν καὶ μέλαν, κοσμοῦμενον κατὰ τὰς ἐορτὰς μὲ βαρύτιμα χρυσὰ περιδέραια καὶ βραχιόλια. Οἱ Θεσ-

1. Βλέπε L. Heuzey, *Excursion dans la Thessalie turque en 1858*.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΩΜΕΝΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

σαλοὶ τείνουν νὰ περιορίσουν τὴν ὀνομασίαν αὐτὴν εἰς ὅσους μόνον φοροῦν ἀκόμη τὸ σχετικὸν ἔνδυμα: αὐτὸ φανερώνει ὅτι ἐνοχλοῦνται νὰ ὁμολογήσουν τὰς λαογραφικὰς τῶν ἰδιομορφίας, χαρακτηριστικὸν κοινὸν εἰς ὅλους τοὺς Ἕλληνας, οἱ ὁποῖοι ὁμιλοῦν ἀπροθύμως δι' ὅ,τι συνδέεται, ὀλιγώτερον ἢ περισσότερο, μὲ τὴν περίοδον τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας. Οἱ Καραγκούνηδες εἶναι οἱ ἀπόγονοι τῶν παλαιῶν

δουλοπαροίκων εἰς τὰ τουρκικὰ κτήματα (τσιφλίκια). Εἶναι μόνιμοι κάτοικοι, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Βλάχους ἢ Σαρακατσάνους ποιμένας, οἱ ὁποῖοι κατοικοῦν εἰς τὴν πεδιάδα τὸν χειμῶνα καὶ εἰς τὰ ὄρη τῆς Πίνδου τὸ θέρος. Οἱ Καραγκούνηδες διακρίνονται ἐπίσης ἀπὸ τῶν νεοαφιχθέντας (δηλαδή, τὰ θύματα τῶν μετακινήσεων πληθυσμῶν τοῦ 19οῦ καὶ 20οῦ αἰῶνος, τοὺς πρόσφυγας ἐκ Βαλκανίων καὶ Μικρᾶς

΄Ασίας, ή ακόμη τούς όρεσιβίους της Θεσσαλίας ή Εβρυτανίας οί όποιοί ήλθον έδώ πρός άναζήτησιν κατοικέων όρων ζωής).

Οί Βλάχοι καί οί Σαρακατσάνοι διακρίνονται μεταξύ των περισσότερων από την γλώσσαν παρά από τās δραστηριότητάς των. Οί πρώτοι όμιλουν γλώσσαν λατινικής προελεύσεως, ένθ' οί δεύτεροι γνωρίζουν μόνον την ελληνικήν. Βλάχοι καί Σαρακατσάνοι δέν υπάρχουν πολλοί εις τό νότιον της πεδιάδος της Καρδίτσης. Κατά τόν χειμώνα συγνάζουν περισσότερον εις την περιοχήν τών Φαρσάλων, την πεδιάδα της Λαρίσης ή την περιοχήν του Παγασιτικού κόλπου. Όσοι έξ αυτών άπαντώνται εις τὰ χωρία καί τās κομπούλεις της υπό μελέτην περιοχής έχουν ύποστή την επίδρασιν της μονίμου κατοικίας καί δέν είναι πλείον νομάδες. Είναι δύσκολον νά εξακριβώσωμεν την άναλογίαν τών Βλάχων καί Σαρακατσάνων μεταξύ τών κατοίκων: εις ούδεμίαν στατιστικήν αναφέρονται κεχωρισμένως καί τείνουν νά άναμειχθούν μετά του λοιπού πληθυσμού. Εύρίσκονται εις κάθε χωρίον καί έχουν έξελιχθή εις γεωργούς, άλλα φροντίζουν διά τὰ ποιμνία των κατά τρόπον ό οποίος μαρτυρεί τās ποιμενικάς των συνηθείας. Περισσότεροι εύρίσκονται εις Καρδίτσαν καί, κυρίως, εις Τρίκαλα, την κατ' έξοχην βλαχικήν πόλιν, όπου οί απόγονοι τών ποιμένων αυτών άριθμούν τόν τρίτον ίσως του πληθυσμού.

Τό νότιον της πεδιάδος της Καρδίτσης άποτελεί, άντιθέτως, ένα κόσμον άγροτικών. Έξαιρέσει της Καρδίτσης, ή όποια άσκει χρέη διοικητικής πρωτευσής, ούδεμία άλλη πραγματική πόλις υπάρχει εις όλον τόν όμώνυμον νομόν. Οί Σοφάδες, κομπούλις της υπό μελέτην περιοχής, δέν φθάνουν τούς 5.000 κατοίκους. Είναι ό μόνος δήμος εις τό νότιον του νομού. Χάρις εις την αγοράν του Σαββάτου, τὰ πολλά κατστήματα, τό γυμνάσιον της, τόν ιατρόν, τό δικαστήριον καί τούς δικηγόρους, χάρις εις τό ύποκατάστημα της Άγροτικής Τραπεζίας καί τὰ εργαστήρια έπισκευής μηχανημάτων, ή κομπούλις άποτελεί διά τριάκοντα γειτονικάς κοινότητας τό άπαράιτητον άγροτικόν κέντρον. Άλλα πρόκειται περί έξαιρέσεως. Εις όλόκληρον τόν νομόν Καρδίτσης, ό όποίος άριθμεί περισσότερους τών 150.000 κατοίκων, υπάρχουν τρεις δήμοι, έκτός δέ της πόλεως Καρδίτσης ούδεμία κοινότης ή δήμος φθάνει τούς 5.000 κατοίκους. Ή πλειονότης τών χωρίων έχει πληθυσμόν κυμαινόμενον μεταξύ 200 καί 1.000 κατοίκων. Ούδαμώ έμφανίζεται άντιστοιχία πρός τὰ τεράστια άγροτικά χωρία του Ιταλικού Νότου (Mezzogiorno) ή της νοτίου Σπανίας. Παρά ταύτα, εύρισκόμεθα εις περιοχήν *ομαδικού οικισμού*. Ούδεμία άπομεμονωμένη άγροικία υπάρχει καί ώρισμένα ύπουργικά σχέδια διαπορίζα, τών άγροτικών οικιών παρέμειναν άπραγματοποιήτα, έξ αιτίας της άντιδράσεως τών κατοίκων. Άντιθέτως, δυνάμεθα νά ίδωμεν, ως π.χ. εις τό χωρίον Άσσημοχώριον, κείμε-

νον εις τό σημείον έπαφής μεταξύ πεδιάδος καί Πίνδου, τούς κατοίκους μικρού συνολικισμού δεκάδος οικιών νά εγκαταλείπουν αυτās καί νά συμπύσσωνται εις τό κέντρον της κοινότητος, θεωρούντες ότι ή παλαιά των τοποθεσία δέν εξησφάλιζεν εις αυτούς τό έλάχιστον όριον κοινωνικής ζωής, εις την όποιαν ό Έλλην χωρικός είναι τόσον προσκεκολλημένος. Βλέπομεν μόνον μερικά χωρία νά διαιρούνται εις δύο ή τρεις μεγάλους συνολικισμούς.

Τὰ χωρία όμοιάζουν μεταξύ των τόσον εις μέγεθος όσον καί εις έμφάνισιν. Τό κατά παράδοσιν ύλικόν κατασκευής τών οικιών είναι πλίνθοι έκ λάσπης. Οικία κοντόχονδροι, γενικώς μικραί, με έστίαν εις τό όπισθεν αυτών μαγειρείον. Παραπλεύρως της κυρίας κατοικίας, ή όποια περιλαμβάνει δύο δωμάτια έκατέρωθεν κεντρικού διαδρόμου, τὰ λοιπά κτίσματα είναι άσήμαντα: ύπόστεγον ή παράπηγμα, καί μικρός στάβλος. Τὰ γεωργικά έργαλεία εγκαταλείπονται άπροστάτευτα πρὸ της οικίας: πρὸς την πλευράν του δρόμου υπάρχει κήπος, συχνά έλάχιστα φροντισμένος, με λαχανικά καί νεαρά δένδρα. Ένίοτε, σχεδόν δέν υπάρχουν δένδρα καί τό χωρίον συγχέεται με τό γύρωθεν άπογυμνωμένον τοπίον, παρέχον την έντύπωσιν ένδειας την όποιαν όλοι οί ταξιδιώται έχουν σημειώσει. Άσήμαντος είναι επίσης ή οίκοσκευή. Εις τās παλαιότερας οικίας τό δάπεδον είναι χωμάτινον καί ως έπιπλα χρησιμοποιοϋνται κιβώτια. Ουδέποτε άνεπτυχθή έξυλουργική άγροτική βιοτεχνία καί όσα έπιπλα κατέχουν από τινων έτών αί άγροικία έχουν άγορασθή εις την πόλιν. Μόνη βιοτεχνία είναι ή ύφαντουργία: κάθε οικογένεια έχει τόν άργαλειόν καί όλοι αί κορασίδες από ήλικίας δέκα έτών φέρνουν άπαύστως την πρὸς των, ή όποια άποτελείται από σημαντικών άριθμόν τραπεζομανθίλων, σινδονίων, ταπήτων καί διαφόρων καλυμμάτων.

Ή γενική αύτή ένδεια εις την τεχνικήν είναι ίσως συνέπεια της έλλείψεως ξύλου, ή όποια ύποχρεώνει την χρήσιν ως καυσίμου της κόπρου τών άγελάδων, άλλα επίσης συνέπεια καί της περιόδου δουλείας, ή όποια ύπῆρξεν επί πολλούς αιώνας εις τὰ κτήματα ή μοίρα τών χωρικών, διαβιόντων υπό άβεβαίαν οικονομικήν κατάστασιν καί ύποχρεωμένων νά άποκρύπτουν έκ του ιδιοκτήτου ή του έκπροσώπου του πᾶν έξωτερικόν στοιχείον πλούτου.

Ή κληρονομία αύτή μιᾶς δυσκόλου περιόδου παρέχει σήμηρον παραδόξους άντιθέσεις. Καλλιεργητή οί όποιοι άπέκτησεν έλκυστήρα τελευταίου τύπου δέν διαθέτει έργαλεία καί διά μικράς ακόμη επιδιωρθώσεις, λαβδιά ή σφυρίον, οὕτω δέν έντός όλίγου τό μόνη άνηλικία καταστρέφεται. Ή σύζυγός του πῆνει τό άρτρον, συνοδεία ήχων ραδιοφώνου με τρανζίστορ, χρησιμοποιοϋσα την κόπρον άντι ξύλων. Βεβαίως, τοιαύτα άντιθέσεις έμφανίζονται εις πολλές ύποαναπτύκτους χώρας. Άποδεικνύουν όμως αυτὰ επίσης ότι έπέρχεται μία εξέλιξις, ή όποια

κατέστη ἀκόμη περισσότερον ἐμφανὲς ἀπὸ τῆς ἀνοικοδομήσεως τῶν ἀγροτικῶν οἰκιῶν, μετὰ τὸν σεισμόν τοῦ 1954. Νοτίως τῆς διερχομένης διὰ τῶν Σοφάδων νοτιῆς γραμμῆς, 80%-90% τῶν οἰκιῶν κατεστράφησαν, χάρις δὲ εἰς διαφόρους ἐπιχορηγήσεις κατέστη δυνατὴ ἡ ἀνακατασκευὴ τῶν διὰ πλίνθων, ἢ ὅποια ἔδωκε νέαν ὄψιν εἰς τὰ περισσότερα χωρία.

Παραμένουν ἐν τούτοις γεωργικὰ τὰ χωρία αὐτά. Εἰς τὰ περισσότερα οἱ γεωργοὶ ἀποτελοῦν πλεόν τῶν 80%-90% τοῦ ἐνεργοῦ ἄρρενος πληθυσμοῦ. Π.χ., εἰς Ἅγιον Βησσάριον (356 κάτοικοι κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1961) ὑπάρχει ἐν μόνον καφενεῖον καὶ ἐν λαϊκὸν μαγειρεῖον ἐγκατασταθὲν ἐκτὸς τοῦ χωρίου πρὸ ὀλίγου χρόνου πλησίον τῆς μεγάλης ὁδοῦ. Ὅλοι οἱ ἄλλοι κάτοικοι τοῦ χωρίου εἶναι καλλιεργηταί. Τὰ Γεφύρια εἶναι μεγαλύτερα (747 κάτοικοι). Τὸ ἐμπορικὸν δυναμικὸν εἶναι καὶ ἐδῶ ἄρκετὰ μικρόν: τρία καφενεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ δύο εἶναι συγχρόνως καὶ παντοπωλεῖα, τὸ δὲ τρίτον καὶ κρεοπωλεῖον. Οἱ κάτοικοι μεταβαίνουν συχνὰ εἰς Σοφάδες διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῶν προμηθειῶν τῶν.

προέλευσις καὶ ἀνάπτυξις μιᾶς ἀγροτικῆς δημοκρατικῆς κοινωνίας

Αὕτῃ ἡ κοινωνία χωρικῶν ἀποτελεῖται ἀπὸ μικροῦς ἰδιοκτητῆς οἱ ὅποιοι ἐκμεταλλεῖνται μόνοι τῶν τῶν περιουσιῶν τῶν. Πρόκειται διὰ μιάν «ἀγροτικὴν δημοκρατίαν» λίαν ὀρθοφαν: εἰς τὰ περισσότερα χωρία εἶναι νεώτερα τῶν τεσσαράκοντα ἐτῶν. Ἡ χρονολογία τῆς μεταμορφώσεως αὐτῆς συμπίπτει μετὰ τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφὴν, τὴν σύμπτυξιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν πληθυσμῶν. Ἡ ἀνάμνησις τῶν μεγάλων ἰδιοκτησιῶν εἶναι παντοῦ ζωηρὰ ὡς σκληροτάτῃ ἐποχῇ. Οἱ Θεσσαλοὶ χωρικοὶ δὲν δύνανται νὰ φαντασθοῦν ὅτι εἰς τὴν Γαλλίαν, τὴν θεωρουμένην ὡς πλουσίαν χώραν, οἱ *μισθωταὶ* γεωργοὶ δύνανται νὰ ζήσουν μὲ ἄρκετην ἄνεσιν χωρὶς νὰ ἔχουν τὴν κυριότητα τοῦ ἐδάφους τοῦ ὁποῖον καλλιεργοῦν. Ἡ λέξις *τσιφλίκι* διατηρεῖ ἀκόμη ἰσχυράν τὴν κακὴν τῆς συναισθηματικῆς ἀξίαν.

Ὅλοι αὐταὶ αἱ πολίχναι ὑπῆρξαν κάποτε τσιφλίκια, τὰν ὁποίων τὰ ἴχνη εἶναι ἀκόμη βαθεὺς ἀποτυπωμένα εἰς ὅλον τὸ τοπίον. Οἱ Τούρκοι δὲν ἦσαν οἱ πρῶτοι διδάξαντες: ἡ διαίρεσις τῆς γῆς εἰς μεγάλας ἰδιοκτησίας, ἐφαρμοσθεῖσα ἀπὸ τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ὑπεβοηθήθη σημαντικῶς διὰ τῆς παρακμῆς τῆς Βυζαντινῆς αυτοκρατορίας. Οἱ μεγάλοι χωροδеспόται, ἐπιφορτισμένοι μὲ τὴν εἰσπραξίν τῶν φόρων, καθιστάμενοι ὅλον καὶ περισσότερον ἀνεξάρτητοι ἔναντι τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας, οἰκιοποιήθησαν τεραστίαις ἐκτάσεις. Ὅσον ἐξηγνέλειτο τὸ Βυζαντινὸν κράτος, τόσον εὐκολώτερον ἐπετύγχανον νὰ σταθεροποιοῦν τὴν ἐξουσίαν τῶν. Ἡ ἀνασφάλεια τὴν ὁ-

ποῖαν ἐδημιουργεῖ ἡ προώθησις τῶν Σλάβων καὶ τῶν Ἀλβανῶν ὑπεχρέωσε τοὺς χωρικοὺς νὰ καταφύγουν εἰς τὴν προστασίαν τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων, λαϊκῶν καὶ κληρικῶν (εἰς τὰ μοναστήρια κυρίως τῶν Μετεώρων).

Ἡ περίοδος τῆς μεγάλης ἀκμῆς τῶν Μετεώρων συμπίπτει ἀκριβῶς μετὰ τὸν 14ον αἰῶνα. Τὰ χειρόγραφα¹ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς μᾶς παρουσιάζουν τὴν πεδιάδα, γνωστὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα *Μεγάλῃ Βλαχία*, ὡς κατοικουμένην ὑπὸ Ἑλλήνων, Ἀλβανῶν, Βλάχων, Σέρβων, Βουλγάρων, πάντων ὑπὸ βαρὺ καθεστῶς δουλοπαροικίας. Τὸ ἔτος 1367, ἡ ὑπὸ μελέτην περιοχὴ τῆς Θεσσαλίας ἀπεσπάσθη ἐκ τῆς αυτοκρατορίας, ὁμοῦ μετὰ τῶν γειτονικῶν ἐπαρχιῶν, ὑπὸ τοῦ τσάρου τῶν Σέρβων, Στεφάνου Δουσάν. Μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, ὁ υἱὸς τῶν Στεφάνων Οὐρόρης ἀπώλεσε τὴν Σερβίαν, μὴ δυνήθεις νὰ διατηρήσῃ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν του εἰμὴ μόνον τὴν Θεσσαλίαν καὶ μερικὰ τμήματα τῶν γειτονικῶν περιοχῶν· ἐγκατέστησε τὴν πρωτεύουσάν του εἰς Τρίκαλα καὶ ἔλαβε τὸν τίτλον τοῦ αυτοκράτορος τῶν Ρωμαίων, Σέρβων καὶ πάντων τῶν Ἀλβανῶν. Ἐξ αὐτῶν καταφαίνεται ἡ ἀκριτικὴ θέσις τῆς Θεσσαλίας καὶ αἱ συνέπειαι τῆς ἐπὶ τῆς τύχης τῶν χωρικῶν. Προσκεκολλημένοι εἰς τὴν γῆν, πολοῦμενοι πάντοτε μετ' αὐτῆς, οἱ δουλοπάροικοι αὐτοὶ ἐνεργήσαντο εἰς τὰ κτηματολόγιον καὶ τοὺς τίτλους ἐκάστης ἰδιοκτησίας. Πολυαριθμότεροι ἦσαν εἰς τὴν πεδιάδα, ἡ ὁποία ἦτο περισσότερον ἐκτεθειμένη εἰς τὰ ρεῦματα τῶν ἐπιδρομῶν καὶ εὐκόλως τίλους ἐλάττωον, ἐνθ' ἦσαν σπανιώτεροι εἰς τὰ ὄρη, ὅπου κατόρθωσαν νὰ διατηρηθοῦν ὡς *ἐλεύθεροι χωριοί*. Ἀλλὰ καὶ τοὺς δουλοπαροίκους καὶ τοὺς ἐλεύθερους ἐβάρυνον ἐπαχθεῖς φόροι, παντὸς εἶδους ἀγγαρεῖαι, κατασχέσεις τροφίμων, οἶνου καὶ ἐλαίου, ἐργασίαι εἰς ὀχυρώσεις, δικαιώματα ἐπὶ τῶν ποιμνίων καὶ τῆς νομῆς, *δεκάτη* ἐπὶ τῶν χοίρων, τὸν μελίσσων καὶ πολλὰ ἄλλα.

Ἀπὸ τῆς εἰσβολῆς τῶν Τούρκων εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας, τὸ μεγαλύτερον τμήμα τῆς υπαίθρου υπετάχθη χωρὶς νὰ ὑποστῇ τὰς κακώσεις τῶν πόλεων. Οἱ Τούρκοι ἀπλῶς ἀντικατέστησαν τοὺς χωροδеспότας. Αἱ μικραὶ ἰδιοκτησίαι ἀφῆθησαν εἰς χεῖρας τῶν κτητόρων τῶν ἐπὶ χρεώσει. Αἱ περιουσίαι τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους καὶ τῶν χωροδеспοτῶν περιήλθον εἰς τὸ Τουρκικὸν κράτος. Αὐτὸ συχνὰ τὰς παρέχωρῆσεν εἰς στρατιωτικοὺς ἀρχηγούς ὡς ἀνταμοιβὴν διὰ τὰς ὑπηρεσίας τῶν. Ἀργότερον, ὅτε οἱ Ὀθωμανοὶ ἠκολούθησαν τὴν κατωίδαν, ὡς ἄλλοτε οἱ Βυζαντινοί, ἠδξήθησαν αἱ ἐξουσίαι τῶν τοπικῶν ὑπαλλήλων, οἱ ὅποιοι ἐσφετερίσθησαν τὰ δικαιώματα ἰδιοκτησίας. Ἡ ἀνατολικὴ Θεσσαλία περιήλθεν οὕτω, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος, ὑπὸ τὴν *τιμαριωτικὴν* ἐξάρτησιν τοῦ Ἀλλ' Πασά τῶν Ἰωαννίνων. Οὗτος οἰκιοποιήθη τεραστίαις ἐκτάσεις, αἱ

1. L. Heuzey, «Les couvents des Météores en Thessalie», εἰς *Revue archéologique*, 1864.

όποια επανήλθον εις τὸ Τουρκικὸν κράτος μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς ἐξουσίας του. Οἱ ἐλευθεροὶ χωρικοὶ ἡμύνησαν τότε πάλιν μὲ τὸ νὰ ἐμπιστευόνται τοὺς ἀγροὺς τῶν εἰς τὰς μονάς, αἱ ὁποῖαι κατέλειπον εἰς τοὺς χωρικοὺς αὐτοὺς τὴν ἐπικαρτίαν, ὑπὸ συμβόλοιον προσεγγίζον τὴν πολυετὴ μίσθωσιν (*εμφότευσις*).

Κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ 19ου αἰῶνος ἐγένοντο ὠρισμέναι μεταρρυθμίσεις, συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ Tanzimat. Ὁ νόμος τοῦ 1856 τείνει νὰ σταθεροποιήσῃ τὴν ιδιοκτησίαν καὶ νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τοὺς πιθανοὺς σφετερισμοὺς, παρεμποδίζον τὴν μεταβολὴν τῶν χωρίων μικροῖδιοκτητῶν καλλιεργητῶν (κεφαλοχώρα) εἰς τσιφλίκια. Συγχρόνως, ὁ νόμος προστατεύει τὸν καλλιεργητὴν. Τὸ φερμάνιον τοῦ 1860 ρυθμίζει ἐν Θεσσαλίᾳ τὰς σχέσεις μεταξὺ ιδιοκτητῶν καὶ μισθωτῶν (ἐνοικιαστῶν). Βάσει αὐτοῦ, ὁ ἐπίμορτος γεωργὸς (κολλίγια) δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐξωσθῇ,¹ ἐκτὸς ἐὰν δὲν καλλιεργῇ τὴν γῆν ἐπὶ τριετίαν, συμφώνως καὶ πρὸς τὴν παράδοσιν τοῦ Κορανίου. Οὗτος δικαιούται νὰ ποιμαίνῃ τὰ ζῶα τὸν ἐλευθέρως. Ἐπίσης, ἡ καθυστέρησις πληρωμῆς τοῦ ἐνοικίου δὲν δικαιολογεῖ ἔξωσιν. Εἶναι ἀληθές, ὅτι, ἐὰν πιστεύσωμεν τὰς διηγήσεις τῶν περιηγητῶν, ἡ τύχη τῶν χωρικῶν δὲν ἦτο ἀξιολόγητος τότε. Ὁ Heuzey περιγράφει χωρίον, πλησίον τοῦ Παλαμά, τὸ ὁποῖον διοικεῖ κατὰ τὰς διαθέσεις τοῦ μπεῆς ὀλίγον ἐνδιαφερόμενος διὰ τὰς μεταρρυθμίσεις τοῦ Tanzimat· μετακινεῖ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ ὅπου αὐτὸς θέλει καὶ φυλακίζει χωρικοὺς μὲ τὴν κατηγορίαν ὅτι ἠθέλησε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ κτῆμα.

Κατὰ τὸν χρόνον προσαρτήσεως τῆς Θεσσαλίας εἰς τὴν Ἑλλάδα, οἱ Τούρκοι ἀντεπρόσπευον ἐκεῖ τὰ 10% τοῦ πληθυσμοῦ, εἰς τὴν περιοχὴν δὲ τοῦ Τινάβου τὰ 30%. Παλαιότερον, τὸ ποσοστὸν αὐτὸ ἦτο μεγαλύτερον, κατὰ τὴν ἀρχὴν δὲ τοῦ 19ου αἰῶνος, ὡς ἀναφέρει ὁ Ἀγγλὸς περιηγητὴς Leake,² ὁθωμανικὰ κτίσματα εἰς πολλὰ χωρία ἐμαρτύρουν τὴν ὑπάρξιν παλαιὰς ἐγκαταστάσεως τουρκικοῦ πληθυσμοῦ. Ὅλα τὰ τοπωνύμια ἦσαν τότε τουρκικά, ἐξελληνίσθησαν δὲ ἀργότερον. Εἰς Ἅγιον Βησάριον εὐρίσκονται ἀκόμη τὰ εἰρήτια δύο ὁθωμανικῶν τεμενῶν (τζαμιά) καὶ ἐνὸς λουτροῦ (χαμάμ). Εἶναι αὐτὸ ἀρκετὸν διὰ νὰ συμπεράνωμεν τὴν παρουσίαν ἰσχυρὰς τουρκικῆς μειονότητος. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ πολιτικὴ, κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ σπουδαιότης τῆς μειονότητος αὐτῆς ἦτο μεγαλύτερα ἀπὸ τὸν ἀριθμητικὸν ὄγκον τῆς.

Διὰ τῆς συνθήκης τοῦ 1881, ἡ ὁποία ἐρρύθμισε τὴν προσαρτήσιν τῆς Θεσσαλίας εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἡ θέσις τῶν χωρικῶν εἰς τὰ τσιφλίκια δὲν ἐβελτιώθη. Οἱ ὅροι προέβλεπον τὴν προστασίαν τῶν Τούρκων ιδιοκτητῶν, κυρίως δὲ εἰσήχθη τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον, τὸ ὁποῖον οὐδέναν περιορισμὸν ἐπιτρέπει εἰς τὰ δι-

καιώματα τοῦ ιδιοκτήτου. Νέοι Ἕλληνες μεγαλοκτηματῖαι ἀντικατέστησαν τοὺς περισσοτέρους ἐκ τῶν Τούρκων καὶ οἱ χωρικοὶ ὑπεχρεώθησαν νὰ κῦνον ἐκ νέου τὴν ράχιν. Οὕτω ἡ προσάρτησις τῆς Θεσσαλίας ἐδημιουργήσεν εἰς τὸ Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος ἐν ἀγροτικῶν ζήτημα, ἐνθὲ εἰς τὰς ἐνωρίτερον ἐλευθερωθεῖσας περιοχὰς τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδος ἡ ἰσχὺς τῆς μικρᾶς ιδιοκτησίας τῶν χωρικῶν ἡμπόδιζε τὴν θέσιν τοῦ προβλήματος αὐτοῦ κατὰ τρόπον σοβαρόν. Ἐκτοτε τὸ ἀγροτικὸν αὐτὸ ζήτημα ἀπεκλήθη εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀθεσσαλικὸν ζήτημα.

Τὰ τσιφλίκια ἐξεμεταλλεύοντο οὐσιαστικῶς οἱ ἐπίμορτοι γεωργοί. Ἡ ἐπίμορτος ἐνοικίας εἰπραγματοποιεῖτο ὑπὸ δύο κυρίας μορφᾶς: εἰς τὴν πεδιάδα Τρικάλων-Καρδίτσας ἐφηρμόζετο ὁ κανὼν «εἰς τὸ ἐν τρίτον» (τριτάτο), κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ χωρικός ἐκαλλιέργει δι' ἰδίον μέσον τὴν γῆν τὸν ιδιοκτήτου, ἔχοντος δικαίωμα εἰς τὸ τρίτον τῆς συγκομιδῆς. Εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Λαρίσης ἐκυριάρχει ὁ κανὼν «εἰς ἡμισίαν», κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ ιδιοκτήτης παρείχει τὸν σπόρον καὶ κατέβαλλε ὀρίσμένα ἄλλα ἐξοδα. Εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Λαρίσης τὴν διαχείρισιν μέρους τοῦ τσιφλικίου εἶχον οἱ ιδιοκτήται, ἐκ τῶν ὁποίων ἀρκετοὶ δὲν ἐστεροῦντο γεωπονικῶν γνώσεων.

Κατὰ τὰ ἔτη 1886 καὶ 1890 ἐδημοσιεύθησαν νόμοι ἐπιτρέποντες τὴν ἐξαγορὰν τῶν μεγάλων κτημάτων ὑπὸ τῶν καλλιεργητῶν, ἀλλὰ χωρὶς σπουδαῖα ἀποτελέσματα. Τὸ 1907 ἡ κατάστασις ἤρχισε νὰ ἀλλάξῃ: ἐχρημάσθη τότε νὰ ἐγκατασταθῶν περισσότεραι τῶν 2.500 οἰκογενεῖαι αἱ ὁποῖαι ἐξεδιόχθησαν ἐκ τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας, ὅταν αὐτὴ προσηρτήθη εἰς τὴν Βουλγαρίαν. Εἰς τὴν ἐξεταζομένην περιοχὴν ἐδημιουργήθησαν δύο χωρία καὶ κατεῖχθησαν ὑπὸ τῶν ἐξ Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας ἐλθόντων, ἡ Ἀνάβρα καὶ τὸ Νέον Μοναστήριον. Τὸ Κράτος δίδειναι πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν τὰς ιδιοκτησίας ἐθνικῶν ὁσρητῶν. Ὁ νόμος τοῦ 1909 ἔβαινε περαιτέρω, προβλέπων τὴν ἀπαλλοτριώσιν. Ἡ ἐπακολουθήσασα περίοδος πολέμων καὶ ταραχῶν δὲν ἐπέτρεψε τὴν ἐφαρμογὴν του μέχρι τοῦ 1922. Τότε ἡ ἀπαλλοτριώσις κατέστη ἐπιγούσα, λόγῳ τῆς ἀφίξεως τῶν προσφύγων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Οἱ νεήλυδες δὲν ἦσαν πολλοὶ εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν: οἱ Τούρκοι εἶχον ἀναχωρήσει πρὸ ἀρκετοῦ χρόνου καὶ τὰ κενὰ τῶν εἶχον ἤδη συμπληρωθῇ. Οὕτω, εἰς τὸ νότιον τοῦ νομοῦ Καρδίτσας εὐρίσκομεν μόνον δύο χωρία προσφύγων ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας: τὸ Καπαδοκικὸν καὶ τὸ Νέον Ἰκόνικον.

Ἐκ τῶν νόμων τοῦ 1923 ἀπορρέει ὁλόκληρος ἡ σημερινὴ δομὴ τῆς ἀγροτικῆς ιδιοκτησίας εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὅλα τὰ τσιφλίκια τὰ ὁποῖα δὲς εἶχον διανεμηθῇ πρότερον κατηργήθησαν. Εἰς Ἅγιον Βησάριον, π.χ., αἱ ἐγκατασταθεῖσαι κατὰ τὸ 1923 οἰκογενεαὶ ἔλαβον ἐκάστη 113 στρέμματα κατὰ τὸ 1928. Ἡ Ἑλλὰς κατέστη ἡ χώρα τῶν μικρῶν ιδιοκτητῶν καλλιεργητῶν.

1. Ch. Evelpidis, *La réforme agraire en Grèce*, Ἀθήναι 1926.

2. Will Leake, *Travels in Northern Greece*, London 1835.

ΠΥΚΝΟΤΗΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Παρά ταῦτα, τὸ ἀποτέλεσμα τῆς διανομῆς αὐτῆς τῆς γῆς δὲν ἦτο τελεία ἰσότης. Μερικοὶ μεγάλοι ἰδιοκτῆται ἐπέτυχον νὰ διατηρήσουν σημαντικὰς ἐκτάσεις, ὅταν ἐπρόκειτο περὶ βοσκοτόπων μετρίας ἀξίας, ἢ ὅταν ἡ δημογραφικὴ πίεσις καὶ συνεπῶς ἡ ὄρεξις διὰ γῆν δὲν ἦτο πολὺ μεγάλη, ἢ ἀπλῶς διὰ πολιτικῶν πιέσεων. Οὕτω, εἰς Ἅγιον Βησσάριον, ἡ οἰκογένεια Ἀγαθοκλῆ, ἡ ὁποία ἦτο τότε ἰδιοκτῆτρια ὁλοκλήρου τοῦ χωρίου, κατάρθωσε νὰ διατηρήσῃ 2.000 στρέμματα, εἰς κτῆμα κείμενον μακρὰν τοῦ χωρίου. Ἀκολουθῶς, μέρος τῶν στρεμμάτων αὐτῶν διενεμήθη εἰς κλήρους, κατόπιν δὲ τὸ ὑπόλοιπον ἐπωλήθη εἰς οἰκογένειαν Βλάχων ποιμένων, ἡ ὁποία

διαχειρίζεται ἀκόμη τὸ κατάλοιπον αὐτοῦ τοῦ τσιφυλκίου. Μερικὰ τσιφυλκία εἶχον ἐξαγορασθῇ προηγουμένως ὑπὸ κληρῶν, οἱ ὅποιοι ἔγιναν κάτοχοι ἐκτάσεων ἀναλόγων πρὸς τὰς οἰκονομικὰς τῶν δυνατοτήτας, εἰς τὸ γεγονός δὲ αὐτὸ ὀφείλεται ἡ ἐξ ἀρχῆς ὀλιγώτερον ὁμοιόμορφος διανομὴ τῶν ἐκμεταλλεύσεων. Εἰς τὰ χωρία ὅπου κατὰ τὴν διανομὴν ἔλαβεν ἑκαστος ἴσον κλῆρον, οἱ ἐλθόντες ἀργότερον ἔλαβον ἐκ τῶν κοινοτικῶν γαιῶν—ὡς νὰ ἐτιμωροῦντο—μειωμένον κλῆρον. Αἱ παρατηρήσεις αὗται δὲν πρέπει, ἐν τούτοις, νὰ μεταβάλουν τὴν γενικὴν εἰκόνα τῆς κοινωνίας τῶν χωρικῶν, μετὰ τὴν ἀγροτικὴν μεταρρύθμισιν τὴν ὁποίαν ἐσκιαγραφήσαμεν ἐν ἀρχῇ.

ο τεμαχισμός της γῆς

Από το 1928, η κατάσταση εξειλήθη προς γενικήν μείωσιν της μέσης εκτάσεως τῶν εκμεταλλευσῶν. Αἱ περιοχαὶ αὐταὶ ἐγνώρισαν σημαντικὴν αὐξήσιν πληθυσμοῦ, ἡ ὁποία μετεβλήθη αἰσθητῶς κατὰ τὴν περίοδον 1940-1950: ὁρισμένα χωρία ἐχρησίμευσαν τότε ὡς κέντρα συμπτύξεως καὶ ἄλλα σχεδὸν ἐξεκενώθησαν. Ἐάν ὅμως ἐξετάσωμεν συνολικὸν 23 κοινοτήτων τῆς πεδιάδος, ἔχομεν διὰ τὴν περίοδον 1941-1961 αὐξήσιν τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ 9,9%, ἥτοι 0,5% ἐτησίως. Τὸ μικρὸν ποσοστὸν τῆς αὐξήσεως αὐτῆς διὰ περίοδον εἴκοσιν ἐτῶν ἐξηγεῖται ἀσφαλῶς ἐκ τοῦ πολέμου, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ ἐκ τῶν μεταναστεύσεων. Πράγματι, ὁ ἀριθμὸς τῶν γεννήσεων εἶναι σημαντικὸς: διὰ τὸ χωρίον Γεφύρια, τὸ ποσοστὸν μέσης γεννητικότητος κατὰ τὴν περίοδον 1950-1963 εἶναι 23^ο/_{οο} καὶ τὸ ποσοστὸν μέσης θνησιμότητος κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον 6^ο/_{οο}. Ἐπομένως τὰ Γεφύρια εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθοῦν λίαν ἀντιπροσωπευτικά διὰ τὴν ζώνην μας. Ἡ φυσικὴ αὐξήσις (1,7% ἐτησίως) εἶναι κατὰ πολὺ ἀνωτέρα τῆς πραγματικῆς αὐξήσεως (0,8% ἐτησίως), πρῶγμα τὸ ὁποῖον προϋποθέτει σημαντικὴν μετανάστευσιν. Διὰ τὴν εἰκασεῖαν 1940-1960, εἰς τὴν ὑπὸ μελέτην περιοχὴν, ἡ αὐξήσις κατανέμεται μὲ μεγάλην ἀνισότητα, καθ' ὅσον εἰς μερικάς ἀγροτικὰς κοινότητες εἶναι 45%, ἐνῶ εἰς ἄλλας ὑπάρχει ἐλαφρὰ μείωσις. Αἱ διαφοραὶ αὐταὶ ὀφείλονται ἐνίοτε εἰς τὰς πολεμικὰς περικοπὰς, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ εἰς τὴν ἀνισὸν οἰκονομικὴν ἐξέλιξιν, ἐπὶ τῶν ὁποίων θὰ ἐπανέλθομεν κατωτέρω. Τὴν μεγαλύτερην αὐξήσιν ἐγνώρισαν ὅχι αἱ κομπούλεις, ὡς οἱ Σοφάδες, ὅπου ζῇ πολυἀριθμὸς μὴ γεωργικὸς πληθυσμὸς, ἀλλὰ κοινότητες καθαρῶς γεωργικαί, εἰς τὰς ὁποίας διὰ τὴν ἀντιμετωπισθῆ τὸ πρόβλημα ἔπρεπε νὰ διαιρεθοῦν αἱ εκμεταλλεύσεις, ὁ δὲ τεμαχισμὸς τῶν ἡδῆ ἡ περαιτέρω.

Τὸ ἔθιμον τῆς προικοῦς, ὡς ἐφαρμόζεται ἐνταῦθα, συμβάλλει ἐπίσης εἰς τὸν τεμαχισμὸν αὐτόν.¹ Ἡ νύμφη συναποκομίζει εἰς τὴν νέαν ἐστίαν τῆς τὴν προῖκα τὴν ὁποίαν εἶχεν ὑφάνει εἰς τὸν ἀργαλεὶόν τῆς ἐπὶ ἔτη, καθὼς καὶ μερικά στρέμματα γῆς, ἀναλόγως τῆς κτηματικῆς περιουσίας τοῦ πατρὸς τῆς. Ἡ προῖξ ἀποτελεῖ μόνιμον φροντίδα τοῦ Θεσσαλοῦ χωρικοῦ, ἰδίως ὅταν συμβῇ νὰ ἔχη πολλὰς θυγατέρας. Τὸ μέγεθος τῆς εἰς γῆν ποικιλίαι, ἐξ ἄλλου, ἀπὸ τόπου εἰς τόπον, ἐξαπλοῦται δὲ ἡ συνήθεια νὰ δίδεται μᾶλλον ὁρισμένον χρηματικὸν ποσόν, τὸ ὁποῖον ἐνίοτε ὑπολογίζουσι ἀκόμη εἰς χρυσὰς λίρας. Ἐπειδὴ ὁ γάμος γίνεται συχνὰ μετὰ τῶν ἐνὸν ἐκ γειτονικῶν χωρίων, εἶναι πλεῖστοι αἱ εκμεταλλεύσεις αἱ ὁποῖαι διασκορπίζονται εἰς πολλὰς κοινότητας. Ἀσφαλῶς, ἐπιχειροῦν κατόπιν νὰ προβοῦν εἰς ἀν-

ταλλαγὰς ἀγρῶν, ἢ εἰς ἐπαναγοράν, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν εἶναι εὐκόλον ἔργον.

Παρά ταῦτα, αἱ εκμεταλλεύσεις ἐξακολουθοῦν νὰ ἔχουν, διὰ τὰ ἑλληνικὰ μέτρα, σημαντικὸν μέγεθος. Αἱ στατιστικαὶ ἀναφέρουν ὅτι εἰς τὸν νομὸν Καρδίτσης κάθε οἰκογένεια κατέχει κατὰ μέσον ὅρον 40 στρέμματα, ἐνῶ διὰ τὸ σύνολον τῆς Ἑλλάδος ἡ ἐπιφάνεια αὐτὴ εἶναι μόνον 27 στρέμματα. Εἰς μερικάς κοινότητας, ὁ μέσος ὅρος τῶν εκμεταλλευσῶν φθάνει σχεδὸν τὰ 100 στρέμματα. Ἡ στατιστικὴ χαρακτηρίζει, ἐξ ἄλλου, ὡς ἀγροτικὰς εκμεταλλεύσεις καὶ τοὺς ἀγροὺς ἀπομάχων ἀγροτῶν ἢ ἀνθρώπων τῶν ὁποίων ἡ κυρία πρόσοδος δὲν εἶναι γεωργικὴ, αὐτὸ δὲ συντελεῖ εἰς τὴν μείωσιν τοῦ μέσου ὁρου ἐκτάσεων κατὰ εκμετάλλευσιν. Αἱ περισσότεραι οἰκογένειαι διαθέτουν πράγματι ἑκτασιν 60 ἕως 100 στρεμμάτων.

Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι, εἰς τὸ τμήμα αὐτὸ τῆς πεδιάδος, ἡ πυκνότης τοῦ πληθυσμοῦ παραμένει μικρά, κυμαινομένη συχνὰ μετὰ 20 καὶ 40 κατοίκων κατὰ τετραγωνικὸν χιλιόμετρον, ἐάν ἐξαιρέσωμεν τοὺς Σοφάδες, οἱ ὁποῖοι ἀσκοῦν τὸν ρόλον μικρὰς πόλεως. Ἐπομένως, ἡ ἀναλογία τῶν καλλιεργησίμων γαιῶν εἶναι μεγάλη, ἀνωτέρα τῶν 80% εἰς τὰς κοινότητας τῆς πεδιάδος. Ἡ σχετικῶς μικρὰ αὐτὴ πυκνότης πληθυσμοῦ δημιουργεῖ ζωνιάρν ἀντίθεσιν διὰ τὸ νότιον τῆς πεδιάδος ὡς πρὸς τὸ βόρειον, τὸ ὁποῖον ἐπεκτείνεται ἐκ Καρδίτσης πρὸς Τρίκαλα καὶ πέραν αὐτῶν. Ἡ ἀρκετὰ μικρὰ αὐτὴ πυκνότης συμβιβάζεται πρὸς τὴν ἐκτατικὴν μᾶλλον καλλιέργειαν.

Η ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΒΙΟΥ

“κάμπος”

Ἡ γωνία αὐτὴ τῆς θεσσαλικῆς πεδιάδος εἶναι μία *champagne* ὁμοία πρὸς ἐκείνας τῆς βορειοδυτικῆς Ἑδρώπης, τὸσον κατὰ τὴν ὄψιν τῶν τοπίων τῆς ὅσον καὶ κατὰ τὴν κοινοτικὴν ὀργάνωσιν. Οἱ Ἑλληνες ὀνομάζουσι «κάμπος» (ἐκ τοῦ λατινικοῦ *campus*) τὴν γυνὴν αὐτὴν πεδιάδα, εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ὄρος τὸ ὁποῖον τὴν περιβάλλει. Ὁ ἀποψιλωμένος εὐρὺς ὀρίζων ἐκτείνεται μέχρι τῆς Πίνδου, μόλις διακοπτόμενος ὑπὸ δένδρων κατὰ μῆκος τῶν ρυάκων καὶ ὑπὸ πυκνότερων συστάδων εἰς τὰ χωρία. Οἱ ἀγροὶ εἶναι ὅλοι *ἀπεριφράκτοι*, ἐν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ζώνην τῶν Τρικάλων, ἡ ὁποία διακόπτεται ὑπὸ ἀρθρονωτέρας βλαστήσεως καὶ ἀποβαίνει προοδευτικῶς περιοχὴ *περιφράκτων* ἀγρῶν καὶ βοσκοτόπων (*bocage*).

Ἡ ἀπογυμνωμένη αὐτὴ περιοχὴ ὑπέκειτο πρὸ ὀλίγου χρόνου εἰς ὅλας τὰς συλλογικὰς εὐχερέσεις αἱ ὁποῖαι συνόδουον εἰς τὴν δυτικὴν Ἑυρώπην τὸ παραδοσιακὸν σύστημα τῶν «ἀπεριφράκτων ἀγρῶν».

Ἡ πρώτη ὑποχρέωσις εἶναι ἡ ἀναγκαστικὴ ἀμει-

1. Ὡς συμβαίνει καὶ εἰς τὸ μεγαλύτερον τμήμα τῆς ἀγροτικῆς Ἑλλάδος. Παράβαλε E. Friedl, *Dowry and Inheritance in Modern Greece*, Paris 1963.

ΤΕΜΑΧΙΣΜΟΣ ΑΓΡΩΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΕΔΙΑΔΑ ΚΑΡΔΙΤΗΣ

Δύο παραδείγματα τεμαχισμού ἀγρῶν εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Καρδίτσης: (Α) ἐκτάσις λίαν τεμαχισμένη, ἀνήκουσα εἰς τὸ προσφυγικὸν χωρίον Καπαδοκικόν (Β) ἐκτάσις μεγαλυτέρων ἀγρῶν, μετὰ τὸν ἀναδασμόν, προσηρμοσμένη εἰς τὰ ἔργα ἀποστραγγίσεως, ἀνήκουσα εἰς τὰ Γεφύρια.

πισπορά. Ἡ τοπικὴ ὀνομασία τῆς («σύστημα ντάμ-
κας») εἶναι ἀκόμη γνωστὴ εἰς τοὺς χωρικοὺς. Ἐπί-
σης εἶναι γνωστὰ τὰ ὅρια τῶν παλαιῶν ἀγρῶν τῆς
ἀμειψισποράς (ντάμκες). Ἡ ἀμειψισπορά αὕτη εἶναι
τριετοῦς κύκλου. Τὸ χωρίον Γεφύρια ἀποτελεῖ ἓν
καλὸν παράδειγμα. Σχεδὸν τὸ τρίτον τῶν ἐκτάσεων
εἰς τὴν κοινότητα, ἤτοι 7.000 στρέμματα ἐπὶ 24.000,
ἀπετελεῖτο ἀπὸ βοσκοτόπων ὀρισθέντας ὑπὸ τῶν
χωρικῶν καὶ δὲν ὑπέκειτο εἰς ἀμειψισποράν. Εἰς τὴν

περίπτωσιν τοῦ χωρίου αὐτοῦ δὲν ἐπρόκειτο περὶ
βοσκοτόπων ἀνηκόντων εἰς τὴν κοινότητα, ἀλλὰ πε-
ρὶ ἰδιωτικῶν, τοὺς ὁποίους οἱ κάτοικοι ἀφίερωνον
εἰς κοινὴν βοσκὴν τῶν ποιμνίων των, ἡ δὲ ἀπόφα-
σις ἐλήφθη κατὰ τὸν χρόνον τῆς καταργήσεως τοῦ
τσιφλικίου, τὸ 1907. Τὸ ὑπόλοιπον τῶν ἐκτάσεων
διηρεῖτο εἰς τρία τμήματα (ντάμκες): διὰ τὸν σίτον,
σπειρόμενον τὸν Νοέμβριον καὶ συλλεγόμενον τὸν
Ἰούνιον τοῦ ἐπομένου ἔτους· διὰ τὴν σησάμην, σπει-

ρομένην τὸν Μάιον καὶ συλλεγομένην τὸν Σεπτέμβριον· δι' ἀγρανάπανσιν, ἡ ὁποία προσεφέρετο εἰς τὰ ζῆα τὸ χωρίον. Οὕτω, σημαντικὴ ἔκτασις ἀφιερόμετο εἰς τὴν κτηνοτροφίαν, περιλαμβανούσα ἀγρاناπαύσεις καὶ μονίμους βοσκοτόπους· ἀπὸ τοῦ 'Ιουνίου μέχρι τοῦ Μαΐου τὸ ἐπομένον ἔτους, ἦτοι ἐπὶ ἔνδεκα μῆνας, ἡ ἔκτασις αὐτὴ ἦτο σημαντικότερα, δεδομένου ὅτι τότε ἐπὶ ἑνὸς ἐκ τῶν τριῶν τμημάτων ὁ σίτος εἶχε συλλεγῆ καὶ ἡ σισάμη δὲν εἶχεν ἀκόμη σπαρῇ. Βεβαίως, τὸ σύστημα αὐτὸ προϋπέθετε τὴν ἀπαγόρευσιν περιφράξεως καὶ αὐστηρὴν πειθαρχίαν.

Ἡ τριετής ὑποχρεωτικὴ ἀμειψισPORά συνωδεύετο ὑπὸ τῆς κοινῆς φυλάξεως τῶν ποιμνίων, ἡ ὁποία ἀνετίθετο εἰς ποιμένους ἀμειβομένους ὑπὸ ἐκάστης οἰκογενείας εἰς εἶδος, συχνότερον εἰς σίτον, ἀναλόγως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ζώων τῆς.

Ὅλον αὐτὸ τὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν Ἑλλάδα, δὲν περιορίσθη εἰς τὴν Θεσσαλίαν ἀλλὰ ἐπεξετάθη εἰς τὰς πεδιάδας τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, δὲν εἶναι πρὸς φανερὸν. Αἱ ἀπαραίτητοι ὅμως ἱστορικαὶ μελέται διὰ τὴν διευκρίνησιν τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀναμένοντος τὴν πραγματοποίησιν τῶν. Τὸ σύστημα αὐτὸ διτηρήθη εἰς τὴν Θεσσαλίαν ἐπὶ πολὺ, καθ' ὅσον ἡ τριετής ἀμειψισPORά ἐφηρμοζέτο ἀκόμη περὶ τὸ ἔτος 1950 εἰς τὸ νότιον τῆς πεδιάδος τῆς Καρδίτσας. Σήμερον ὅμως, καίτοι τὰ ὅρια τοῦ παλαιοῦ συστήματος εἶναι ἀκόμη ὁρατὰ εἰς τὴν διανομὴν τῶν καλλιεργειῶν, ἐμπράκτως ἡ ἀμειψισPORά καταδικάζεται, καὶ εἰς χωρία ὅπου τηρεῖται πιστῶς ἡ παραδοσιακὴ οἰκονομία.

Ἀπὸ κάθε ἄποψιν, τὸ ἔτος 1950 εἶναι θεμελιώδης χρονολογία διὰ τὴν Ἑλλάδα, ὡς καὶ ἐκείνη τῆς καταστροφῆς τοῦ 1922.

ὁ ἀναδασμός

Τὸ ἔτος 1950 εὐρίσκεται εἰς τὸ τέλος ταραχόδους περιόδου. Ἀμυνα κατὰ τῆς Ἱταλίας καὶ Γερμανίας, ἀντίστασις κατὰ τὸν κατακτητὴν Ἰταλὸν, Γερμανὸν, Ἀλβανὸν καὶ Βουλγάρου, ἀνταρτοπόλεμος· ὅλα αὐτὰ ἄφησαν ἵχνη. Ἡ Πίνδος ἐχρησίμευσεν ὡς καταφύγιον τῶν ἀνταρτῶν καὶ ἡ Κυβέρνησις, διὰ νὰ διακόψῃ τὸν ἀνεφοδιασμόν τῶν, ἐξέκένωσε κατὰ τὴν περίοδον 1946-1950 τὰ χωρία τὸν ὑποφωτισμένον καὶ συνεκέντρωσε τὸν πληθυσμὸν εἰς τὰς κομπούλεις τῆς πεδιάδος, αἱ ὁποῖαι εἶχον ὅλαι στρατόπεδα καὶ μικρὰς ὀχυρώσεις διὰ τὴν προστασίαν τῶν. Ἐπὶ πέντε ἔτη οἱ παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους ἄγροὶ δὲν ἐκαλλιεργήθησαν. Εἰς τὴν ὑπόλοιπον πεδιάδα, κατὰ τὴν δεκαετίαν 1940-1950 ἐφηρμοσθήσαν καλλιέργειαι μόνον διὰ πρῶτας ἀνάγκας καὶ κυρίως εἰς δημητριακά. Τὰ χωρία τὰ ὁποῖα πρὸ τοῦ 1940 ἀπέζον ἐκ τοῦ καπνοῦ ἢ ἐκαλλιέργουν ὀλίγον βάμβακα—συνήθειαι λίαν παλαιαί, εἰσαχθεῖσαι ὑπὸ τῶν Τούρκων—ἐπανήλθον εἰς κλειστὴν οἰκονομίαν δια-

τροφῆς. Αἱ συνήθειαι ὑποχρεωτικῆς ἀμειψισPORᾶς παρετάθησαν οὕτω λόγῳ τῆς περιόδου ἀνασφαλείας. Πρέπει νὰ υπογραμμίσωμεν ὅτι αἱ μέθοδοι αὐταὶ ἀρμόζοντες εἰς περιόδους ἀβεβαιότητος, ὅτε ἡ κοινότης ἀναδιπλοῦται εἰς τὸν ἑαυτὸν τῆς.

Τὸ ἔτος 1950 σημειῶναι τὴν ἐναρξιν περιόδου οἰκονομικῆς σταθεροποιήσεως, τὴν μακροτέραν ἴσως τὴν ὁποίαν ἡ περιοχὴ αὐτὴ ἐγνώρισεν ἀπὸ τῆς προσαρτήσεώς της εἰς τὴν ἀνεξάρτητον Ἑλλάδα καὶ πιθανὸν ἀπὸ μακροῦ πρότερον. Αἱ ἀνταλλαγαὶ μετὰ τῆς λοιπῆς Χώρας ἐπαναρχίζουν καί, με αὐτάς, ἐπέρχεται ταχεῖα ἡ ἐξέλιξις.

Ὁ ἀναδασμός εἶναι αἰτία καί, συγχρόνως, συνέπεια τῆς ἐξελίξεως αὐτῆς. Τὸ σύστημα τῆς τριετοῦς ἀμειψισPORᾶς προϋπέθετε διατήρησιν τῶν ἰδίων καλλιιεργειῶν καὶ ἀπαγόρευσιν τῆς περιφράξεως. Ἀπέκλειε πρωτότυπα γεωργικὰ πειράματα. Καθίστα ἐπίσης δυσχερὴ τὴν ἐλάττωσιν τῆς ἀγρاناπαύσεως. Τὸ σύστημα αὐτὸ διτηρήθη περισσότερο ἢ ὀλιγότερον, ἀναλόγως τῶν περιοχῶν τῆς πεδιάδος· ἐπεχώρησεν ἐνωρίς ἐκεῖ ὅπου οἱ Τούρκοι εἶχον εἰσαγάγει καπνὸν ἢ βάμβακα, ἐνῷ ἐπεβίωσεν εἰς ἀγροὺς με δημητριακά. Αἱ νέαι καλλιέργειαι ἀποδιωρῶνσαν τοὺς ἀγροὺς-ντάμκες καὶ διετάραν τὴν ἐναλλαγὴν· πράγματι, φυτεύουν καπνὸν ἢ βάμβακα εἰς τὸν αὐτὸν τόπον, ἐπὶ πολλὰ ἔτη συνεχῶς.

Ἡ ἀμειψισPORά ἦτο ἐπίσης ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ἄρδυσιν, ἡ ὁποία προϋποθέτει διάνοιξιν φρεάτων ἢ διαρρύθνον συνεχῶς χρησιμοποίησιν. Δι' ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους, ἡ παλαιὰ ἀπὸ κοινοῦ ὀργάνωσις εἶχε καταντήσῃ, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, νεκρὸν γράμμα κατὰ τὸν χρόνον ἐνάρξεως τοῦ ἀναδασμοῦ. Ἡ ἀνάγκη πρὸς ἀναδασμὸν ἐγίνετο μεγαλυτέρα, ὅσον ἡ δημογραφικὴ αὐξησις καὶ τὰ ἔθιμα διαιρέσεως τῆς ἐκμεταλλεύσεως, ἐδικώτερον διὰ τὴν ἀπόδοσιν προικὸς, κατέληγον εἰς ἀξανόμενον τεμαχισμόν· ἰδιοκτητῆς 70 στρεμμάτων ὑποχρεοῦται νὰ καλλιεργῇ ἐννέα τεμάχια.

Αἱ ὑπηρεσίαι τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας προέβησαν εἰς τὸν ἀναδασμὸν, πρωτίστως τῶν πεδινῶν περιοχῶν, αὐτὸ δὲ ἐπετεῦχθη μετὰ ταχὺν ρυθμὸν εἰς τὴν Θεσσαλίαν. Ἐπὶ 25 χωρίων τοῦ νοτίου τμήματος τῆς πεδιάδος Καρδίτσας, εἰς ἔνδεκα ἐπραγματοποιήθη ὁ ἀναδασμός καὶ εἰς ἑννέα ἐπραγματοποιεῖτο κατὰ τὸ ἔτος 1964. Ἡ ὁμοιομορφία τῶν ἑδαφῶν καὶ ὁ μεγάλος βαθμὸς τεμαχισμοῦ διηκόλυναν τὸ ἔργον. Ὁ ἀναδασμὸς πραγματοποιεῖται ὅταν 51% τοῦλάχιστον τῶν ἰδιοκτητῶν, κατόχων τῶν 51% τοῦλάχιστον τῶν γαιῶν, τὸ ζητοῦν. Πρὸ ἑτῶν, μετὰ τὴν ποιοτικὴν κατάταξιν τῶν ἑδαφῶν, διένειμαν τὸ σύνολον, δίδοντες εἰς κάθε γεωργικὴν οἰκογένειαν τρία τεμάχια, διαφόρου ποιότητος, εἰς ἀπόστασιν μετὰξὺ τῶν, ὥστε νὰ ὑπάρχῃ δυνατότης ἀμειψισPORᾶς. Αὐτὸ ἔγινε, π.χ., εἰς τὰ Γεφύρια. Κατόπιν ὁμως προσεπάθησαν νὰ ἀπλοποιήσουν περισσότερο τὸ σχέδιον τοῦ τεμαχισμοῦ, ἐλαττοῦντες τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀγρῶν κάθε

Η ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΤΡΙΕΤΗΣ ΑΜΕΙΨΙΣΠΟΡΑ

ιδιοκτητού εις δύο ἢ εις ἓνα μόνον. Οὕτω, εις Ἅγιον Βησσάριον δίδουν εις τὸν ἀναδασμὸν σήμερον ἓνα ἄγρον διὰ τὸν καπνὸν καὶ ἓνα διὰ τὰ δημητριακά.

Με τὴν εὐκαιρίαν τοῦ ἀναδασμοῦ προβαίνουν συγχρόνως εις σημαντικά ἔργα ἀποστραγγίσεως, προοριζόμενα διὰ τὸν ὑποβιβασμὸν τῆς στάθμης τῶν ὑπογείων ὑδάτων κατὰ τὸν χειμῶνα. Ὁλόκληρον δίκτυον μεγάλων τάφρων εὐρίσκεται πρὸς ἐκτέλεσιν, ἐπὶ τοῦ σχεδίου δὲ αὐτοῦ στηρίζεται ὁ νέος τεμαχισμὸς τοῦ ἀναδασμοῦ. Ἡ χάραξις τοῦ νέου αὐτοῦ τεμαχισμοῦ διακόπτει συχνὰ αὐθαιρέτως τὰ παλαιὰ ὁρια ἄγρων. Οὕτω, ἡ ἐργασία αὐτὴ καταλήγει ἐνίοτε εις τὴν ὁλοσχερῇ κατάργησιν τοῦ παλαιοῦ σχεδίου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἔχει ἤδη συμβῆ διὰ πρώτην φοράν κατὰ τὴν διανομὴν τῶν τοιφλικίων, πρὶν τεσσαράκοντα ἔτων. Ἡ μεταβολὴ αὐτὴ εὐνοεῖται ἐκ τοῦ ὅτι ἡ προσκόλλησις τοῦ Ἑλλήνος χωρικοῦ εις τὴν γῆν εἶναι μικρότερα ἀπὸ ὅ,τι συμβαίνει μετὰ τὸν Γάλλον συναδελφόν του. Ὑπάρχει σχετικὴ ἀδιαφορία καὶ λείπουν οἱ συναισθηματικοὶ δεσμοὶ μετὰ τοῦ ἀνθρώπου καὶ

τῆς γῆς του, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐρμηνεύεται ἀσφαλῶς ἐκ τοῦ νεωτέρου χαρακτήρος τῆς ἀγροτικῆς ιδιοκτησίας. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ ταχύτης πραγματοποιήσεως τοῦ ἀναδασμοῦ ἐντυπωσιάζει, ὅταν τὴν συγκρίνωμεν μετὰ τὴν βραδύτητα τῆς ἐφαρμογῆς του εις δυτικὴν Εὐρώπην.

Ἡ περίπτωσις τοῦ Ἁγίου Βησσαρίου εἶναι ἐντυπωσιακὴ: κατὰ τὴν πρώτην διανομὴν, τὸ 1928, μεταβλήθη ριζικῶς ὁ τεμαχισμὸς τῆς τουρκικῆς περιόδου, δὲν ὑπῆρξε δὲ ἐνδοιασμὸς διὰ τὴν διαμοίρασιν τῆς αὐτῆς οἰκίας μετὰ δύο δικαιοῦχων. Ἡ σημερινὴ νέα διανομὴ πρέπει νὰ ἐπιφέρει πλήρη ἀναδιοργάνωσιν τῶν ἐδαφῶν τοῦ χωρίου: 1.300 στρέμματα, τὰ ὁποῖα λόγῳ γειτνιάσεως τῶν κατοικιῶν εἶχον ἀφιερωθῇ, παρὰ τὴν καλὴν ποιότητα τῶν ἐδαφῶν, εις ἐκτατικούς βοσκότοπους, θὰ ἀφιερωθοῦν εις τὴν καλλιέργειαν τοῦ βάμβακος καὶ θὰ διανεμηθοῦν μετὰ τῶν κληρονόμων τῶν δικαιοῦχων τῆς διανομῆς τοῦ 1928. Οἱ κοινοτικοὶ βοσκότοποι θὰ μετακινηθοῦν δυτικῶς τοῦ χωρίου, εις ἐδάφη ὀλιγώτερον γόνιμα.

μεταμορφώσεις εις την γεωργίαν

Μία ἐκ τῶν πρώτων συνεπειῶν τοῦ ἀναδασμοῦ τῶν ἀγρῶν ὑπῆρξεν ἡ ἐλάττωσις τῆς κτηνοτροφίας. Αἱ μεγάλα ἐκτάσεις αἱ ὁποῖαι προορίζονται διὰ τὰ ποιμνία προϋποθέτουν σημαντικὸν ἀριθμὸν ζῶων. Ἡ Θεσσαλία εἶναι ὀνομαστὴ διὰ τοὺς ἵππους ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος. Κατὰ τὰς ἡμέρας μας, μᾶλλον τὰ βοοειδῆ καὶ τὰ πρόβατα εὐρίσκονται εἰς τὰς ἀγορὰς τῆς Θεσσαλίας. Μόνον ὁ νομὸς Καρδίτης ἀριθμεῖ πλέον τῶν 50.000 βοοειδῶν, ἐκ τῶν ὁποίων 38.000 εὐρίσκονται εἰς τὰς κοινότητας τῆς πεδιάδος. Οὕτω, ὁ πραγματοποιοῦμενος σήμερον ἀναδασμὸς ἐπιφέρει ἐλάττωσιν τῶν ἐκτάσεων διὰ τὰ ζῶα.

Εἰς τὴν Γεφύρια, π.χ., ὅπου ὁ ἀναδασμὸς ἔγινεν ἀπὸ τοῦ 1956, δὲν ὑπῆρχον πρὸ αὐτοῦ βοσκοτόποι ἀνήκοντες εἰς τὴν κοινότητα, ἀλλὰ μόνον ἰδιωτικαὶ ἐκτάσεις τὰς ὁποίας κατέλειπον οἱ γεωργοὶ ἀκαλλιεργήτους, μὲ κοινὴν συμφωνίαν, διὰ τὴν νομὴν τῶν ποιμνίων τῶν. Δεδομένον ὅμως ἐστὶ ἡ συμφωνία αὕτη δὲν ἀνεσώθη εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀναδασμοῦ, ἕκαστος ἕκτοτε ὀφείλει νὰ τρέφῃ ὁ ἴδιος τὰ ζῶα του. Ἐπίσης, ἡ ἐλάττωσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν τεμαχίων καθίστα δυσχερὴ τὴν ἀνυστάσιν μεγάλων βοσκοτόπων.

Τὸ νέον αὐτὸ σύστημα δὲν νηύνοις τοὺς γεωργικοὺς ἐργάτας, διὰ τοὺς ὁποίους ἡ συντήρησις μερικῶν ἀγελάδων καὶ προβάτων ἥτο σημαντικὴ πρὸς ὁδόν. Κάθε γεωργὸς ἀπέκτησε μικρὸν λιβάδιον ἐντὸς τοῦ κτήματός του καὶ ἡ φύλαξις τῶν ποιμνίων δὲν εἶναι δυνατόν πλέον νὰ ἀνατεθῇ εἰς κοινούς ποιμένας. Κάθε οἰκογένεια ὀφείλει νὰ φυλάττῃ τὰ ἴδια καὶ τὰς ζῶα. Δένουν τὴν ἀγελάδα εἰς τὸν πάσσαλον· ἐπειδὴ ὅμως ἡ γλῶσσά σπανίζει, πρέπει νὰ ἀλλάσσουν τὴν θέσιν του πολλάκις τῆς ἡμέρας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐπιβάλλει διὰ τὸν χωρικόν, εἰς περιοχὴν πυκνοκατοικημένην, μετακινήσεις καὶ χιλιόμετρον ἀκόμη. Συχνώτερον, ἀκολουθοῦν τὴν παλαιὰν μέθοδον: κάποιοι ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν, παιδίον κατὰ τὰς διακοπὰς, ἐνίοτε γέρον, ἀλλὰ συχνὰ ἀνὴρ εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς ἡλικίας του, φυλάττει δύο ἢ τρεῖς ἀγελάδας. Εὐτυχῶς, ἡ περίοδος ἐλλείψεως γλῶσσης, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ βοσκήσις γίνεται ἀπαραίτητος εἰς καλὰ μὴς μετὰ τὸν θερσισμόν, συμπίπτει μὲ τὰς σχολικὰς διακοπὰς, ἀλλὰ, ὁπωσδήποτε, ἡ ἀποδοτικότης τοῦ συστήματος αὐτοῦ εἶναι ἀμφίβολος.

Πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ἀνυγνῶν αὐτῶν συνεπειῶν, αἱ γεωργικαὶ ὑπηρεσίαι προσπαθοῦν τώρα νὰ συστήσουν εἰς κάθε χωρίον, μετὰ τὸν ἀναδασμόν, κοινωτικούς βοσκοτόπους. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἀφήνουν ἀκαλλιέργητον μέγα τμήμα γῆς, δηλαδὴ διατηροῦν, διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς κτηνοτροφίας, τὸν ἐκτατικὸν χαρακτῆρα τῆς ἀγροτικῆς ἐκμεταλλεύσεως.

Ἡ ἀγρανάπανσις, ἐξ ἄλλου, ἡ ὁποία δὲν εἶναι πλέον τεχνικὸς ἀναγκαῖα μετὰ τὸν ἀναδασμόν, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐκλειψῇ τελείως ἢ τοῦλάχιστον νὰ καλύπτῃ περιορισμένην μόνον ἑκτασιν, καθ' ὅσον τὰ

χημικὰ λιπάσματα ἐπιτρέπουν σήμερον τὴν βελτίωσιν τῶν ἐδαφῶν. Κάθε χωρικός ὅμως ἐπιχειρεῖ νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν ἀγρανάπανσιν εἰς τὸ σύστημα καλλιέργειας του, ὅχι διὰ νὰ ἀναπαυθῇ τὸ ἔδαφος, ἀλλὰ διὰ νὰ τραποῦν τὰ ζῶα του. Ἡ ἀγρανάπανσις αὕτη, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ θεσσαλικὸν κλίμα, παράγει ὀλίγον καὶ κακῆς ποιότητος χόρτον. Διὰ νὰ μὴ ἀποτελῇ ἐμπόδιον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κτηνοτροφίας, ὁ ἀναδασμὸς πρέπει νὰ εὐνοήσῃ τὴν ἐξάπλωσιν τῶν κτηνοτροφικῶν φυτῶν. Ὅσον βελτιοῦνται τὰ βοοειδῆ, ἡ ἐξάπλωσις αὕτη καθίσταται ἀπαραίτητος.

Χάρις εἰς τὴν τεχνητὴν γονιμοποίησιν, ἡ ὁποία υἰοθετήθη προοδευτικῶς ἀπὸ τινων ἐτῶν, τὸ τοπικὸν εἶδος ἀγελάδος, μικροῦ ἀναστήματος, μικρὰς ἀποδόσεως γάλακτος καὶ διαπλάσεως ἡ ὁποία ἀποκλείει μεγάλην παραγωγὴν κρέατος, ἀντικατεστάθη ὑπὸ προϊόντων διασταυρώσεως ἐλβετικῶν «Schwyz» καλυττάς διαπλάσεως. Ἐπειδὴ τὰ ζῶα αὐτὰ δὲν ἱκανοποιοῦνται μὲ τὸν σκληρὸν χόρτον τῆς θεσσαλικῆς στέππας, ἔπρεπε νὰ συμπληρωθῇ ἡ τροφὴ τῶν μὲ κριθῆν, ἀραβόσιτον καὶ ἄλλα κτηνοτροφικὰ φυτὰ, τὰ ὁποῖα εἰς ἔτος μετρίων βροχοπτώσεων δὲν δύνανται νὰ ἀναπτυχθοῦν ἄνευ ἀρδεύσεως.

Ἀκριβὸς ὁ ἀναδασμὸς ἐπέτρεψε τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀρδεύσεως. Ἡ παρουσία ὑπογείων ὑδάτων τῶν ὁποίων ἡ στάθμη κεῖται σχετικῶς πλησίον τῆς ἐπιφανείας, ἔστω καὶ ὀλίγον μόνον εὐνοικῇ διὰ τὴν δημιουργίαν εὐφρόνων καλλιεργησίμων ἐδαφῶν, θὰ ἐπέτρεπε τοῦλάχιστον, μὲ τὴν βοήθειαν τῆς ὁργανώσεως τῆς ἀποστραγγίσεως, τὴν ἀρδυσιν τῶν ἀγρῶν. Πράγματι, ὑπάρχει ὕδωρ παντοῦ, ἀκόμη καὶ κατὰ τὸ θέρος. Τὸ βάθος του ποικίλλει κατὰ τόπους, ἀλλὰ εἰς τὸ τμήμα αὐτὸ τῆς πεδιάδος οὐδέποτε ὑπερβαίνει τὰ 15 μέτρα. Οὕτω, ἀρκεῖ ἡ ἀπόκτησις χυτοσιδηροῦ σωλήνος καὶ ἀντλίας μὲ κινητήρα διὰ τὴν ἀρδυσιν τοῦ ἀγροῦ. Ἡ μέθοδος διὰ τεχνητῆς βροχῆς εἶναι ἡ πλέον διαδεδομένη, διότι δὲν ἀπαιτεῖ ἰσοστάθμισιν τοῦ πεδίου. Βεβαίως, τὰ ἀποθέματα τῶν ὑπογείων ὑδάτων δὲν εἶναι ἀνεξάντλητα καὶ οἱ μη-χανικοὶ προβλέπουν ὅτι μετὰ τινα ἔτη ἡ στάθμη τοῦ ὕδατος κινδυνεύει νὰ κατέλθῃ, ὅσον ἐπεκτείνονται αἱ ἀρδεύσεις. Ἡ λύσις θὰ ἦτο ἡ κατασκευὴ φραγμάτων-δεξαμενῶν εἰς τοὺς ποταμοὺς οἱ ὁποῖοι κατέρχονται ἐκ τῆς Πίνδου, πρὸ τῆς ἐξόδου τῶν ἐκ τοῦ ὄρους. Τὸ πρῶτον μικρὸν ἔργον κατεσκευάσθη πρὸ τοῦ χωρίου Κέδρος. Τὸ ἐκτελούμενον ἐν τῷ μεταξὺ μέγα ἔργον εἶναι αἱ διώρυγες αἱ ὁποῖαι θὰ ἐπιτρέψουν τὴν χρησιμοποίησιν διὰ τὰς γεωργικὰς ἀνάγκας, εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Καρδίτης, τῶν ὑδάτων τοῦ Μέγδοβα, μετὰ τὴν διόδον τῶν ἀπὸ τοὺς στροβίλους τοῦ ὕδροηλεκτρικοῦ ἐργοστασίου.

Ἀλλὰ μέχρι σήμερον (1964) ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἀρδεύσεως δὲν συνδέεται μὲ μεγάλα ἔργα. Παραμένει ἰδιωτικὴ ὑπόθεσις. Ὅποιοι διαθέτει χρήματα πρὸς ἀγορὰν ἀντλίας καὶ συστήματος ἀρδεύσεως διὰ τεχνητῆς βροχῆς ἢ ἀποφασίζει νὰ δανεισθῇ τὸ ποσόν

αὐτό, δὲν ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἄλλα ἔξοδα: τὸ ὕδωρ παρέχεται δωρεάν καὶ ἡ χρῆσις του δὲν ὑπόκειται εἰς περιορισμούς. Οὕτω ἡ ἄρδευσις προσδεύει κατὰ τρόπον λίαν ἀκανόνιστον. Ποτίζουσιν μόνον οἱ ἔχοντες συγχρόνως τὰ οικονομικὰ μέσα καὶ τὴν ἐπιθυμίαν. Εἰς κάθε χωρίον ὑπάρχουν ἐκμεταλλεύσεις μὲ ἐξοπλισμὸν τεχνητῆς βροχῆς. Αἱ σπουδαιότεραι συνήθως εἶναι ὅσαι διαθέτουν πρὸς τοῦτο μερικὰ κεφάλαια καὶ ἐκτάσεις συγκεντρωμένας ἀρκετὰς διὰ νὰ δικαιολογήσουν παρομοίαν ἐγκατάστασιν. Ἐξ ἁλλου, μερικοὶ ἀρκοῦνται εἰς τὴν τοποθέτησιν ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ των συστήματος παροχῆς ὕδατος καταλλήλου βάθους καὶ δανείζονται ἐκ τῶν γειτόνων τὴν ἀντίληψιν καὶ τοὺς σωλῆνας ἄρδευσεως. Ἡ ἄρδευσις ἀνεπτύχθη κατ' ἀρχὰς εἰς τὸ βόρειον τμήμα τῆς πεδιάδος καὶ κατὰ μῆκος τῆς κοιλάδος τοῦ Ἐνιπέως, ὅπου ἡ *φρσαιή ἀπορορῇ* ἦτο ἱκανοποιητικὴ καὶ δὲν ἀπῆτει μεγάλας ἐργασίας. Ἄλλοι ἡ ἄρδευσις ἀποτελεῖ ἐξαίρεσιν καὶ εἶναι ἀκόμη ἔργον μεμονωμένων ἰδιοκτητῶν. Ἡ πρόσφατος ἐφαρμογὴ τῆς ἄρδευσεως αὐτῆς καὶ ἡ ἑλλειψὶς παραδόσεως μεταξὺ τῶν χωρικῶν δημιουργοῦν τὰς ἰδιομορφίας τῶν νέων ἄρδευομένων περιοχῶν. Ἀκόμη καὶ ἐκεῖ ὅπου ἡ ἀναλογία τῆς ἄρδευομένης γῆς φθάνει τὰ 30%-40% τῆς ὁλικῆς ἐκτάσεως, δὲν ἐπιτυγχάνεται ἡ δημιουργία τοπικῶν *huerta*. Ἡ ἀκανόνιστος ἄρδευσις ἐπέτρεψε τὴν φύτευσιν ὁπωροφόρων δένδρων καὶ τὴν καλλιέργειαν εἰς μεγάλην κλίμακα τοῦ βάμβακος καὶ κατὰ δεύτερον λόγον τοῦ *ζαχαρότευτλου* καὶ τοῦ ἄρδευομένου καπνοῦ. Ἀλλὰ ἡ ἄρδευσις παραμένει διὰ τὸν χωρικὸν συμπλήρωμα, διεκδύλυνσις κατὰ τὴν περίοδον ἀνωμαλίας τῶν βροχοπτώσεων καὶ ὅχι βάσις νέου συστήματος καλλιέργειας. Οὕτω, ὅλα τὰ ἄρδευσιμα ἐδάφη δὲν ἄρδεύονται εἰς τὴν πραγματικότητα. Πρὸ πάντων, ἡ ἄρδευομένη ἐκτασις ποικίλλει ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος, ἀναλόγως τῶν βροχοπτώσεων.

Ὅταν βρέχῃ εἰς τὸ τέλος τοῦ χρόνου, οἱ χωρικοὶ σπεύρουν πολλὸν σῖτον, διότι εἶναι βέβαιοι ὅτι θὰ φυτρώσῃ καλῶς πρὸ τῆς ψυχρᾶς ἐποχῆς. Ὅταν, ἀντιθέτως, αἱ φθινοποριναὶ βροχαὶ εἶναι μᾶλλον μέτριαι, ὑπολογίζουν εἰς τὰς ραγδαίας ἀλλὰ μικρὰς διαρκείας βροχὰς τοῦ Ἀπριλίου-Μαΐου, εἰς αὐτὴν δὲ τὴν περίπτωσιν σπεύρουν βάμβακα. Τοιοῦτοτρόπως, εἰς τὸ χωρίον Γεφύρια, π.χ., εἶχον 1.000 μόνον στρέμματα ἄρδευομένου βάμβακος τὸ 1964, ἔναντι 4.000 τοῦ 1963. Ἀφ' ἑτέρου, αἱ βροχαὶ δυνατόν νὰ εἶναι πολὺ ἱσχυραί. Εἰς τὸ ἴδιον χωρίον, τὸ 1964, σημαντικαὶ βροχοπτώσεις τὸν Μάιον κατέστρεψαν τὸν μόλις σπαρνέντα βάμβακα, σχηματίσαντες ἀληθεὶς λίμνας καὶ διασκορπίσανται τοὺς φυτρώσαντας σπόρους. Διὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὴν κατάστασιν πολλοὶ χωρικοὶ ἀνέσκαψαν ἐκ νέου τοὺς ἀγρούς καὶ ἔσπειραν ἀραβόσιτον. Δὲν δύναμθα νὰ εἰπώμεν ὅτι, ὑπὸ τὴν σημερινὴν κατάστασιν τῶν ἀγροτικῶν μεθόδων, ἡ ἄρδευσις ἐμείωσε πολὺ τὰς ζημίας ἐκ τῆς ἀρρυθμίας τοῦ κλίματος. Ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς *ξηρικῆς καλλι-*

εργαίας (*secano*) εἰς τὴν *ἀρδευομένην* (*regadio*) εἶναι ἐξ ἴσου δυσχερής, ὥς συμβαίνει καὶ εἰς τὰς ἄλλας μεσογειακὰς περιοχάς.

Ὅσον μερικὴ καὶ ἂν εἶναι, ἡ χρῆσις τοῦ ὕδατος ἐπέτρεψε νὰ αὐξηθοῦν σημαντικῶς τὰ εἶδη καλλιέργειων. Ἐχομεν ἤδη σημειώσει τὴν πρόοδον τοῦ ἄρδευομένου βάμβακος. Ἡ ἀπόδοσις του εἶναι πολὺ ἀνωτέρα ἐκείνης τοῦ ξηρικοῦ βάμβακος, τοῦ μόνου γνωστοῦ ἄλλοτε. Ὁ πλέον διαδεδομένος καπνὸς εἶναι ἀκόμη ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος δὲν ἀπαιτεῖ ὕδωρ. Ἀλλὰ ὁ καπνὸς αὐτός, λεγόμενος *μαῦρος*, ἡ τῆς Ζίχνης, εἶναι καπνὸς ἐσωτερικῆς καταναλώσεως, ἐκ τοῦ ὁποίου μικρὸν τμήμα ἐξάγεται. Διὰ τοῦτο ἡ καλλιέργειά του δὲν ἐνθαρρύνεται ὑπὸ τῶν κρατικῶν ἀρχῶν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν καλλιέργειαν τοῦ καπνοῦ *Burley*, ἀμερικανικῆς ποικιλίας μετ' πλατέα φύλλα, ὁ ὁποῖος ἀπαιτεῖ ὕδωρ καὶ εἶναι δυνατόν ἐνδελῶς νὰ ἐξαχθῇ. Ὁ καπνὸς ὅμως αὐτὸς ἀπαιτεῖ τὴν κατασκευὴν ἀποθηκῶν ξηράσεως, τῶν ὁποίων πρέπει νὰ ἐλεγχθῇ ἐπιμελῶς ὁ βαθμὸς ὑγρασίας καὶ ὁ ἐξαερισμός, ἐνῶ οἱ συνήθεις καπνοὶ ξηραίνονται εἰς τὸν ἥλιον, εἰς τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας.

Εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν, τὸ *ζαχαρότευτλον* ἐφθάσε συγχρόνως μὲ τὴν ἄρδευσιν. Ἡ καλλιέργειά του εἶχεν ὥς ἀφετηρίαν τὴν κατασκευὴν ὑπὸ γερμανικῶν ἐπιχειρήσεων, διὰ λογαριασμὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, ἐργοστασίου ζαχάρους εἰς Λάρισα, τὸ 1961. Τὸ ἐργοστάσιον αὐτὸ ἀποτελεῖ τμήμα ἐνὸς δικτύου τριῶν ἐγκαταστάσεων, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ λοιπαὶ δύο εὐρίσκονται εἰς Πλατὺ Θεσσαλονίκης καὶ εἰς Σέρρας. Ἡ πρωτοβουλία αὐτὴ ἔδειξεν ὅτι ἡ Θεσσαλία ἀποτελεῖ παράδειγμα προσαρμογῆς τοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐνδιαφέρεται, εἶναι ἀληθές, διὰ τὴν εἰσπραξίν τῆς ἀξιολόγου ἐπιδοτήσεως τὴν ὁποίαν παρέχει ἡ Ἀγροτικὴ Τράπεζα. Ἀπὸ τοῦ 1964, τὸ ἐργοστάσιον ἐλειτουργήσεν ὑπὸ πλήρη παραγωγικὴν ἱκανότητα, διότι ἤδη 155.000 στρέμματα παρήγον ζαχαρότευτλα. Ἡ ἀπόδοσις τῶν ἀγρῶν εἰς ζαχαρότευτλα εἶναι πολὺ ὑψηλὴ, ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐπιτυγχανομένην εἰς τὰς πεδιάδας τῆς δυτικῆς Εὐρώπης· μεγάλῃ ἐπίσης εἶναι καὶ ἡ ἀπόδοσις τῶν ζαχαροτευτλῶν εἰς ζάχαριν. Εἰς τὸ νότιον τῆς πεδιάδος τῆς Καρδίτσας, ἡ καλλιέργεια αὐτὴ προϋποθέτει μεταφορὰν τῶν ζαχαροτευτλῶν εἰς ἀπόστασιν 60 χιλιομέτρων καὶ πλέον. Ἐξ ἄλλου, ἡ καλλιέργεια αὐτὴ παραμένει δευτερεύουσα: τὸ χωρίον Πασχαλίτσα, τὸ σοβαρότερον παραγωγικὸν κέντρον, διαθέτει μόνον 320 στρέμματα μὲ ζαχαρότευτλα.

Τὰ κτηνοτροφικὰ φυτὰ εὐηργετήθησαν ἀπὸ τὴν ἀφῆξιν τοῦ ὕδατος, κυρίως ὁ ἀραβόσιτος καὶ τὰ τριφύλλια. Αἱ ἐκτάσεις ὅμως τὰς ὁποίας καταλαμβάνουν παραμένουν περιορισμέναι. Τοῦτο ἐνθουμίζει ὅσα εἰπομεν διὰ τὴν κτηνοτροφίαν. Οἱ χωρικοὶ δὲν ἀξιοποίησαν ὅλας τὰς εὐκαιρίας αἱ ὁποῖαι προέκυψαν ἀπὸ τὴν βελτίωσιν τῶν βοοειδῶν καὶ ἀπὸ τὴν δυνατότητα ἀρδεύσεως· προτιμοῦν ἀκόμη νὰ θερίζουν

τόν σκληρόν χόρτον ὁ ὁποῖος ἀναπτύσσεται τὴν ἄνοιξιν καὶ νὰ βόσκουν τὰ ζῷα τὸν εἰς τὰς καλαμιάς. Ἡ μετάβασις πρὸς τὴν ἐντατικὴν καλλιέργειαν δὲν ἔχει ἀκόμη ἐπιτευχθῇ. Διὰ τοῦτο τὰ δημητριακὰ συνιστοῦν ἀκόμη τὴν σημαντικώτεραν πηγὴν διατροφῆς τῶν ζώων. Ἡ σησάμη ἀντικατεστάθη συχνὰ εἰς τὴν ἀμειψισποράν διὰ τῶν ἐαρινῶν δημητριακῶν, ὥς ἡ κριθὴ καὶ κυρίως ἡ βρώμη. Πράγματι, ἡ βρώμη καλύπτει ἑκτασιν δεκαπλάσιαν τῆς κριθῆς καὶ τρεῖς ἢ τέσσαρας φορές μικροτέραν τοῦ σίτου, ἀναλόγως πρὸς τὰς κοινότητας.

Ὅλαι αἱ ἐπιφυλάξεις τὰς ὁποίας ἔχομεν ἐκφράσει ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἄρδευσιν δὲν πρέπει νὰ μειώσουν τὴν σημασίαν τῆς μεταβολῆς. Ὁ ἀναδασμός σημειώ- νει παντοῦ ἀπότομον ρῆξιν μετὰ τὴν παλαιὰν κατάστα- σιν. Εἰς τὴν κοινότητα Κυψέλης, πρὸ τοῦ ἀναδα- σμοῦ ὑπῆρχον μόνον 15 φρέατα διὰ τὴν ἄρδευσιν τῶν ἄγρων· ἀμέσως μετὰ τὸν ἀναδασμόν, ἀνήλθον εἰς 65. Ἐξ ἄλλου, εἰς τὰ ὑπὸ ἀναδασμὸν χωρία οἱ χωρικοὶ ἀποφεύγουν, ὅσον εἶναι δυνατόν, νὰ δι- δουν ὥς προῖκα ἄγρους, πρὸς ἀποφυγὴν νέου τεμα- χισμοῦ τῶν ἐκμεταλλεύσεων. Ἀπλῶς, αἱ μεταβολαὶ πραγματοποιοῦνται μὲ καθυστερήσεις ἢ σφάλματα.

Ἡ μεταβολὴ αὐτὴ πούθενά δὲν εἶναι τόσον εὐδιά- κριτος ὅσον εἰς τὴν ἐκμηχάνισιν τῆς γεωργίας. Τὰ θεσσαλικά τοπία δίδουν ἴσως μίαν εἰκόνα πλινθο- κτίστου ἀγροικιῶν, ἀποναρκωμένων εἰς τὸν καύσω- να τοῦ Ἀγίουστον, καὶ πανηγύρεων μετὰ συγκεχυμέ- νας ἐντόνους δσμάς· προβάτων καὶ ἰδρωτῶν· ἡ εἰκόνα ὅμως αὐτὴ ἥρχισε πλέον νὰ συμπληρωταὶ μετὰ ἑλκυ- στήρας οἱ ὁποῖοι ἐπιστρέφουν τὴν ἐσπέραν, μετὰ τὴν τεχνητὴν βροχὴν ἐπὶ τοῦ πρασίνου τοῦ βάμβακος καὶ μετὰ θεριζο-αλωνιστικὰς μηχανάς. Ἡ φότης τοῦ τό- σον πεδινοῦ ἐδάφους τῆς, ἡ ἑκτασις καὶ ἡ ὁμοιομορ- φία τῶν ἄγρων τῆς Θεσσαλίας ἦσαν ἀσφαλῶς κατάλ- ληλα διὰ τὴν ἐκμηχάνισιν. Εἰς τὰ χωρία τῆς ὑπὸ μελέτην περιοχῆς οἱ πρῶτοι ἐλκυστήρες ἠγοράστη- σαν πρὸ δεκαετίας περίπου, σήμερον δὲ κάθε κοινό- της ἔχει ἀρκετὰς μονάδας. Αἱ ἀσχολοῦμεναι μετὰ τὴν ἄρδευσιν κοινότητες ἔχουν τὰ περισσότερα μηχανή- ματα, ἀλλὰ διαφόρων τύπων· ἀμερικανικά, γερμανικά, τσεχικά ἢ ρωσικά. Οἱ ἐλκυστήρες αὐτοὶ χρησιμο- ποιοῦνται καὶ εἰς τοὺς ἄγρους τῶν χωρικῶν οἱ ὁποῖοι δὲν κατέχουν τοιαῦτα μηχανήματα· ἡ μικρὰ ἑκτασις τῶν ἐκμεταλλεύσεων δὲν θὰ ἐδικαιολόγησι δι' ὀρισμέ- νας κοινότητας μεγαλυτέραν ἐκμηχάνισιν. Σχεδὸν κάθε χωρίον ἔχει τῶρα μίαν ἢ καὶ περισσοτέρας θε- ριζο-αλωνιστικὰς μηχανάς, αἱ ὁποῖαι χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ ὅλους τοὺς γεωργοὺς τοῦ χωρίου.

μερικοὶ τύποι χωρίων

Ὅλαι αἱ ἀλλαγαὶ αὐταὶ δὲν πραγματοποιοῦνται παντοῦ μετὰ τὸν αὐτὸν ρυθμόν. Εἰς τὴν πεδιάδα αὐτὴν, ὅπου αἱ φυσικαὶ συνθήκαι εἶναι σχετικῶς ὁμοιόμορ-

φοι, ὁ βαθμὸς οἰκονομικῆς ἐξελίξεως τῶν χωρίων ἀποτελεῖ μωσαϊκόν.

Μία κατηγορία χωρίων τείνει πρὸς ἐξαφάνισιν: εἶναι αἱ κοινότητες αἱ ὁποῖαι δὲν ἐγνώρισαν τὸν ἀνα- δασμόν καὶ παραμένουν ἐγγύτερον πρὸς τὴν ἐκ παρα- δόσεως champagne. Τὸ χωρίον Καππαδοκικὸν ἀπο- τελεῖ χαρακτηριστικὸν παράδειγμα. Κατοικεῖται ὑπὸ προσφύγων ἐκ Καππαδοκίας, οἱ ὁποῖοι ἔξω ἀλλοτε εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Καισαρείας. Οὗτοι ἐκπατρι- σθέντες μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ 1922, καὶ ταλαι- πορούμενοι μεταξύ Σμύρνης, Πειραιῶς καὶ Βόλου, κατέφυγον τελικῶς εἰς τοὺς πυρετογόνους ἀπεράν- τους καλαμῶνας οἱ ὁποῖοι ἐκάλυπτον τότε τὴν γωνίαν αὐτὴν τῆς Θεσσαλικῆς πεδιάδος. Τὸ ξεκίνημά τῶν ὑπῆρξεν ἀσφαλῶς σκληρόν, ἴσως ὅμως ὄχι σκληρό- τερον ἐκείνων οἱ ὁποῖοι κατέφυγον εἰς τὰς πεδιάδας καὶ τὰς λεκάνας τῆς Μακεδονίας. Ἐν τούτοις, ἐνῶ εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Θεσσαλονίκης ἢ εἰς τὰς λεκάνας τῶν Σερρῶν καὶ τῆς Δράμας τὰ χωρία τὸν προσφύ- γων διακρίνονται διὰ τὴν ἐμφάνισιν τῶν, τὸ Καππα- δοκικὸν παρέχει εἰκόνα στασιμότητος. Ἡ μετανά- στευσις πρὸς τὰς πόλεις καὶ κυρίως πρὸς τὰς Ἀθή- νας τὸ ἔθιξε προῶρως καὶ περισσότερον ἀπὸ τὴν γει- τονικὴν ὑπαίθριον. Ἡ ἀπαισιοδοξία, τόσον ἐννοικὴ διὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ τόπου, ἐξακολουθεῖ εἰς τὴν κοινότητα αὐτὴν, ἡ ὁποία δραματίζεται τὴν πα- λαιάν της κομπόλιν εἰς τὴν Ἀνατολίαν ὥς Ἐδὲμ ἀναβλύζουσιν διωγῆς ὑδρῶν. Οὗτω τὸ χωρίον πα- ραμένει αὐστηρῶς ἐχθρικὸν πρὸς τὸν ἀναδασμόν, ἐχθρικὸν πρὸς τὰ ἀποστραγγιστικά ἔργα, μετὰ τὴν ἐπι- χεῖρημα ὅτι τὸ ἔδαφος εἶναι ὑπερβολικῶς ἄλατοῦ- χον διὰ νὰ βελτιωθῇ, ἐχθρικὸν ἀκόμη καὶ πρὸς τὴν τεχνητὴν γονιμοποίησιν τῶν ζώων. Ἡ ἄρδευσις δὲν εἶναι γνωστὴ καὶ ἀρκοῦνται εἰς τὴν ἐναλλαγὴν βο- σκοτόπων, σίτου καὶ σησάμης. Ἡ πρόσδοσις ἐκ τῆς πωλήσεως τῶν δημητριακῶν καὶ τῶν μόσχων εἶναι ἡ μόνη δι' αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι τεσσα- ράκοντα ἔτη μετὰ τὴν ἐκρίωσιν τῶν ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας δὲν ἔχουν ἀκόμη ἐγκατασταθῇ πραγματικῶς εἰς τὴν περιοχὴν. Ἡ στάσις τῶν αὐτῶν, ἔχει ἄραγε σχέσιν μετὰ τὴν μακρινὴν καὶ ἡπειρωτικὴν τὸν προέ- λευσιν, μετὰ τοὺς κοινωνικο-μορφωτικὸς χαρακτήρας ἐνὸς πληθυσμοῦ ὁ ὁποῖος συνεχίζει νὰ διηλκί τὴν τουρκικὴν; Ὁ Ἀμερικανὸς κοινωνιολόγος Irwin T. Sanders ἐσημείωσεν ὁμοίαν συμπεριφορὰν παρὰ τὴν Λάρισαν, εἰς χωρίον προσφύγων ἐκ τῆς περιο- χῆς Ἰκονίου, καὶ ὁμοίαν τάσιν νὰ ἐξιδανικεύουν τὴν παλαιὰν κατάστασιν διὰ νὰ ἀντισταθίσουν τὸ αἶσθημα κατωτερότητος ἐναντὶ γειτονικῶν χωρίων.¹

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ ἀρνητικὴ αὐτὴ στάσις ἔχει ὥς συνέπειαν μίαν προφανῆ ἔνδειαν: εἰς μόνον ἐλκυστήρ ὑπάρχει εἰς τὸ Καππαδοκικόν (524 κάτοι- κοι), ἐνῶ τὸ χωρίον Πασχαλίτσα ἔχει 40 ἐλκυστή- ρας (804 κάτοικοι). Τὸ Νέον Ἰκόνιον, τὸ ἕτερον χω-

1. Irwin T. Sanders, *Rainbow in the Rock*, σ. 67.

ρίον τῶν προσφύγων ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας εἰς τὴν ζώνην μας, εὐρίσκεται εἰς ὁμοίαν ἀκριβῶς κατάστασιν.

Ἄλλος τύπος εἶναι ἡ καπνοπαραγωγὸς κοινότης. Εἰς Ἅγιον Βησσαρίον ὅλοι αἱ οἰκογένειαι κερδίζουν ἐκ τοῦ καπνοῦ τὸ βασικόν τῶν εἰσόδων. Οἱ 369 κάτοικοι τοῦ χωρίου εἶναι σχεδὸν ὅλοι γεωργοί, ἀκόμη καὶ οἱ ἰδιοκτῆται τῶν δύο καφετειῶν. Ἐδῶ ἡ καλλιέργεια τοῦ καπνοῦ εἶναι παλαιά· τὴν ἐγνώριζον πρὸ τοῦ πολέμου τοῦ 1940. Ἀλλὰ ἐγκατελείφθη κατὰ τὴν περίοδον 1940-1950, λόγῳ διακοπῆς τῶν μακρινῶν ἐμπορικῶν σχέσεων καὶ τῆς ἀνάγκης νὰ τραφοῦν πρῶτον οἱ κάτοικοι. Ἐπανήλθον τότε οἱ χωρικοὶ εἰς τὴν παραγωγὴν δημητριακῶν καὶ προσεπάθησαν νὰ ἐπιζήσουν. Μετὰ τὸν πόλεμον, ἐπανελήφθη ἡ καλλιέργεια καπνοῦ. Τὸ Κράτος ἐπιτρέπει τὴν καλλιέργειαν τοῦ μὴ ἀρδευομένου καπνοῦ ἐπὶ 1.700 στρεμμάτων, ἐνῷ ἡ ὀλικὴ ἐπιφάνεια τοῦ χωρίου υπολογίζεται εἰς 13.700 στρέμματα. Τὰ ἴδια χωράφια παράγουν συνεχῶς τὸ ἴδιον προϊόν, χωρὶς νὰ χρησιμοποιθοῦν ποτὲ λιπάσματα. Ἡ ἀρδευσις ἐπιτρέπεται μόνον κατὰ τὰ ἔτη ἐξαίρετικῆς ξηρασίας. Ἡ στρεμματικὴ ἀπόδοσις εἶναι ἑκατὸν περίπου χιλιόγραμμα. Ἡ τιμὴ τοῦ προϊόντος ἠδὲξήθη κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, ἀνελθοῦσα εἰς 23-25 δραχμὰς κατὰ χιλιόγραμμον. Ὑπολογίζουν ὅτι δι' ἐν στρέμμα καπνοῦ ἀπαιτεῖται ἐργασία ὀλίγον περισσότερον τῶν 20 ἡμερῶν, ἀπὸ τῆς ἀρόσεως μέχρι τῆς ξηράσεως τῶν φύλλων. Τὸ ἡμερομίσθιον τοῦ γεωργικοῦ ἐργάτου εἶναι 50 δραχμαὶ (1964), τὸ δὲ καθαρὸν κέρδος ἐξ ἑνὸς στρέμματος, ἀνερχόμενον εἰς 1.300-1.500 δραχμὰς ἐτησίως, εἶναι ἱκανοποιητικόν. Ἐν τούτοις, ὁ καπνὸς δὲν εἶναι ἡ μόνη κερδοφόρος ἀπασχόλησις, διότι καλύπτει μικρὸν μόνον τμήμα τῆς καλλιερησίμου γεωργικῆς ἐκτάσεως. Τὸ ὑπόλοιπον καταλαμβάνεται ἀκόμη ὑπὸ τοῦ σίτου, τῆς κριθῆς, τῆς βρώμης, τῆς σιγᾶμης καὶ, ἐπίσης, ὑπὸ ἀγροκαλλιέργειαν. Ἡ σιγᾶμη διατηρεῖται ὡς καὶ εἰς τὸ παρελθόν, διότι ἀφήνει τὸ ἔδαφος ἐλεύθερον διὰ τὰ ποίμνια τὸν περισσότερον χρόνον, προσφέρονσα μίαν συγκομιδὴν κατ' ἔτος. Ἐξ ἄλλου, καλλιεργεῖται ἄνευ λιπασμάτων. Εἰς γαῖας μετρίως ποιότητος, ἐπὶ τινα ἔτη δὲν φυτεῖον σιγᾶμην, ἀλλὰ περιφράσσον τὸν ἄγρον καὶ θιρίζουν τὸν χόρτον. Ὁ παραγόμενος χόρτος δὲν εἶναι καλῆς ποιότητος καὶ ἐπὶ πλεόν θιρίζεται πολὺ ἀργά· δὲν διστάζουν λοιπὸν νὰ τὸν ἐγκαταλείπουν εἰς τὰ λιβάδια καθ' ὅλον τὸ θέρος. Ὁ σίτος καὶ ἡ σιγᾶμη πωλοῦνται κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος. Εἰς τὸ χωρίον αὐτὸ ἡ κτηνοτροφία δὲν εἶναι δευτερεύουσα ἀπασχόλησις, διότι τὰ κοινοτικὰ λιβάδια καλύπτουν 1.300 στρέμματα, εἰς τὰ ὅποια πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ οἱ ἄγροι ἐν ἀναπαύσει.

Ἡ διατροφή προβάτων ὑπερέχει ἀριθμητικῶς. Εἰς Ἅγιον Βησσαρίον κάθε οἰκογένεια διατηρεῖ ἐν μικρὸν ποίμνιον, 20-130 κεφαλῶν. Τὰ ποίμνια αὐτὰ συγκεντρῶνται καὶ ἡ φύλαξις τῶν ἀνατίθεται εἰς ὀλίγους ποιμένας. Οἱ ἄμνοι πωλοῦνται εἰς Τρίκαλα,

ἐνῷ τὸ γάλα ἀγοράζεται παρὰ τινος βιομηχανίας ἢ ὁποῖα κατασκευάζει τυρόν. Τὰ βοοειδῆ παρέχουν τὸ γάλα τῆς οἰκογενείας καὶ οἱ μόσχοι πωλοῦνται ὀλίγους μῆνας κατόπιν. Καὶ τὰ βοοειδῆ ἀνατίθενται εἰς κοινοτικούς ποιμένας, οἱ ὅποιοι ἀμείβονται διὰ σίτου ἅπασι τοῦ ἔτους.

Τὰ καλλιεργούμενα τὸν καπνὸν χωρία ἔχουν ἀγροτικὴν οἰκονομίαν περισσότερον ἐντατικὴν ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ὅποια γνωρίζουν μόνον τὰ δημητριακά. Ἀκριβῶς ὁμοῦ λόγῳ τῶν πλεονεκτημάτων του ὁ καπνὸς ἄσκει ρόλον ἀρτηριοσκληρωτικὸν ἐπὶ τῆς οικονομίας. Τὸ χωρίον Ἅγιος Βησσαρίος, ὅπου βεβαίως ὁ ἀναδασμὸς εὐρίσκεται ἀκόμη εἰς τὴν ὁδὸν τῆς πραγματοποιήσεως, χρησιμοποιεῖ ἐλάχιστα τὴν ἀρδευσιν, ἀκόμη καὶ διὰ τὸν καπνὸν Burley. Ἡ τεχνητὴ γονιμοποίησις βραδέως εἰσέρχεται εἰς τὰς συνηθείας.

Ριζικὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀνωτέρω εἰκόνα ἐμφανίζει τὸ χωρίον Πασχαλίτσα. Πρώτῃ ἡ κοινότης αὐτὴ ἀνέπτυξε τὴν ἀρδευσιν, ἠγόρασεν ἑλκυστήρας, ἐφύτευσε ζαχαρότευτλα. Εἶναι ἡ ἐγκαινιάσασα τὰς γεωργικὰς προόδους. Μέρος τῶν πλεονεκτημάτων αὐτῶν πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν ποιότητα τῶν ἐδαφῶν· ἡ μέλαινα γῆ, τὴν ὁποίαν ἀπεκαύσαν τὰ ἀποξηραθέντα ἔλη, ἀνθίσταται εἰς τὴν ξηρασίαν καὶ προσφέρει διὰ τὴν καλλιέργειαν τοῦ βάμβακος. Τοῦλάχιστον οἱ κάτοικοι ἐγνώριζον νὰ ἀξιοποιοῦν τὰ δόρα αὐτά· μία ἐκμεταλλεὺς ἐπὶ τεσσάρων κατέχει ἑλκυστήρας καὶ μία ἐπὶ τεσσάρων, ἐπίσης, πλήρως σύστημα τεχνητῆς βροχῆς. Καίτοι ὁ σίτος συνεχίζει νὰ κατέχη τὴν πρώτην θέσιν μὲ 11.000 στρέμματα καλλιεργουμένης γῆς, ὁ βάμβαξ ἔρχεται ἀμέσως κατόπιν, εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν μὲ τὴν βρώμην (1.900 στρέμματα), καὶ τὸ ζαχαρότευτλον ὑπερβαίνει τὴν κριθήν. Οὕτω, τὰ καλλιεργούμενα εἶδη εἶναι πολὺ περισσότερα ἀπὸ ὅτι εἰς τὴν ἐκ παραδόσεως ἀμεινιστοράν καὶ τὰ ποίμνια μὲ βοοειδῆ τὰ ἀποτελοῦν ζῆα ἐλβετικῆς φυλῆς. Ἀκόμη καὶ τὸ τοπίον φέρει τὰ δείγματα τῶν προόδων αὐτῶν· χλοεροὶ κήποι περιβάλλουν τὰς οἰκίας καὶ εἰς τὸ ἐργαστήριον ἐπιδιωρθώσεως ἑλκυστήρων ὑπάρχει συνεχὲς πελατεία. Ἡ Πασχαλίτσα ἀποτελεῖ ἤδη μίαν ἀπὸ τὰς γειτονικὰς πρὸς τὸν Ἐνιπέα κοινότητος αἱ ὁποῖαι ἔχουν προοδεύσει πολὺ περισσότερον ἀπὸ τὰς λοιπὰς τῆς πεδιάδος τῆς Καρδίτης.

Εἰς τὴν ἄκρην τῆς πεδιάδος, αἱ ὑπώρειαι τοῦ ὄρους ἀποτελοῦν θέσιν προνομιούχων διὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν χωρίων, τὰ ὅποια εὐρίσκονται τὸ ἐν πλησίον τοῦ ἄλλου εἰς τὴν ἑξοδὸν τῶν ἐκ τῆς Πίνδου καταρρομένων μικρῶν ποταμῶν. Ἀσφαλῶς τὰ χωρία αὐτὰ ἠδυνήθησαν περισσότερον ἀπὸ ἐκεῖνα τῆς πεδιάδος τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ τελευταῖα, ἐν μέσῳ ἑλῶν, ἐμαστίζοντο ὑπὸ τοῦ πυρετοῦ. Ἐπίσης, προστατεύονται, λόγῳ τῆς θέσεώς των, ἀπὸ τὰς πλημμύρας· εἰς τὸ σημεῖον καταλήξεως τῶν κοιλάδων αἱ προσχώσεις τῶν χειμάρρων διατηροῦν ὥρι-

σμένην κλίσιν ἐπὶ τινας ἑκατοντάδας μέτρων. Αὐτοὶ οἱ *κῶναι προσχώσεις*, ὅταν τὸ ὄρος περιέχῃ ἀσβεστολιθικά πετρώματα, δημιουργοῦν ἐδάφη καλντέρας συστάσεως ἀπὸ τὰ ἐδάφη τῆς πεδιάδος. Ἐξ ἄλλου, ἡ κανονικότης τῆς συγκομιδῆς εἶναι μεγαλυτέρα, διότι, ὅσον βίαιαι καὶ ἂν εἶναι αἱ βροχαί, ἡ κλίσις διευκολύνει ὥστε νὰ μὴ δημιουργοῦνται λίαν ἐκτεταμένα ὑπόγεια ὕδατα, ὡς εἰς τὴν πεδιάδα. Ἐπομένως, τὰ χωρία αὐτὰ μετέχουν τῶν πλεονεκτημάτων καὶ μειονεκτημάτων τοῦ ὄρους, τῶν ὑπορειῶν καὶ τῆς πεδιάδος, διότι οἱ ἄγροί των κεῖνται καὶ ἐπὶ τῶν τριῶν. Τὰ φυσικά πλεονεκτήματα τῶν πρώτων αὐτῶν κλίσσεων δὲν κατάρθωσαν νὰ δώσουν τοπίον *podgoria* (δηλαδὴ λόφους εὐνοουμένους ὑπὸ τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ κλίματος, οἱ ὁποῖοι ἐχρησίμευσαν εἰς τὰς γεωτονικὰς βαλκανικὰς χώρας ὡς καταφύγιον τῶν χωρικῶν κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν)· οὕτε κατὰ παρόμοιον μὲ τὰ *κηπευτικά* τοπία τὰ ὁποῖα υπογραμμίζουν τὰς καλντέρας τοῦ Βερμίου εἰς δυτικὴν Μακεδониαν, πέρας τῆς Βεροίας καὶ Ναούσης. Διότι τὰ *ἀλλοιυσιὰ* αὐτὰ ἐδάφη εἰς τὸ στόμιον τῶν κοιλάδων τῆς Θεσσαλίας σχηματίζουν ἀσυνεχὴ μόνον καὶ στενὴν λωρίδα· ἡ βύθισις τῆς θεσσαλικῆς λεκάνης, ἡ ὁποία συνεχίζεται, δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἐπέκτασίν των.

Τὰ ἐγκατεστημένα ἐδῶ χωρία ἐγνώριζον παρὰ ταῦτα νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπὸ ἐδάφη καλυτέρας ἀποστραγγίσεως διὰ νὰ προβοῦν εἰς πλουσιωτέρας καλλιέργειας· παράδειγμα, τὸ χωρίον Δαρνοσπηλίου, τὸ ὁποῖον κατέχει 370 στρέμματα ἁμπελώνων. Οἱ μεγάλοι κτηματίαι ἔχουν 10 στρέμματα ἁμπελῶν, ἐνῶ δὲ μέσος ὄρος κατὰ οἰκονομίαν εἶναι 3 στρέμματα. Ἡ παραγωγή ἀποστέλλεται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον νοπὴ εἰς τὰς θεσσαλικὰς πόλεις, χρησιμοποιεῖται δὲ ἐν μέρει διὰ τὴν παραγωγὴν οἴνου. Ἡ ἁμπελὸς ὁμως δὲν προσλαμβάνει τὴν μορφήν τῆς *μονοκαλλιέργειας* καὶ ἡ σημαντικότερα πηγὴ προσόδου παραμένει ὁ σίτος καὶ ἡ κτηνοτροφία αἰγῶν καὶ κατὰ τὴν ὁποῖα διατίθενται μεγάλα ὄρεαι ἐκτάσεις. Εἰς τὴν Δαρνοσπηλίαν, ἡ ὁποία εὐρίσκεται εἰς μικρὰν κοιλάδα τῆς Πίνδου, αἱ οἰκίαι κατασκευάζονται διὰ λίθου, ἐνίοτε μὲ δύο ἢ καὶ τρεῖς ὀρόφους, ὑπὸ τὴν σκιάν ρωμαλέων πλατάνων, οἱ ὁποῖοι παρέχουν εἰς τὸ σύνολον ὄψιν περισσότερον εὐχάριστον ἀπὸ ἐκείνην τῶν πεδινῶν χωρίων.

Ἄλλα χωρία εἰς τὰς ὑπὸ ρεῖας ἔχουν ἐκλείψει ἐτέρας καλλιέργειας, ὡς τὸ χωρίον Ἀναβρα, κατοικοῦμενον ὑπὸ προσφύγων ἐκ τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας, τὸ ὁποῖον, χάρις εἰς τὴν παρουσίαν ἀφθόνων πηγῶν, τροφοδοτεῖ μετὰ τομάτας καὶ μελιτζάνες τὴν Καρδίτσαν. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ χωρίον αὐτὸ ἀκόμη αἱ εἰδικαὶ αὐταὶ καλλιέργειαι ἔπονται τοῦ σίτου καὶ τοῦ καπνοῦ.

Καὶ αὕτῃ ὁμως ἡ ταξινόμησις τῶν κοινοτήτων, βάσει τοῦ βαθμοῦ οἰκονομικῆς τῶν ἐξελίξεως, δὲν ἐρμηνεύει τὴν ἐν τῷ χώρῳ κατανομήν τῆς ἐξελίξεως αὐτῆς. Πράγματι, μετὰ ἐκπληξὴν συναντῶμεν ἐκμεταλλεύσεις αἱ ὁποῖαι ἐμφανίζονται ὡς νησίδες εἰς τὴν

πεδιάδα. Τὸ ἀγρόκτημα, π.χ., τοῦ ἱερέως τοῦ Λεονταρίου, χωρίον παρὰ τοὺς πρόποδας τῆς Πίνδου, ἀποτελεῖ ὅσιν ἐν μέσῳ τῶν καλαμιῶν, περιβαλλόμενον ὑπὸ σурματοπλέγματος τὸ ὁποῖον προστατεύει τὰ λαχανικά καὶ τὰ ὀπωροφόρα δένδρα. Ἐχουν φυτεῦσαι ἐδῶ μηλέας, ἀγγούρια, τομάτες, βάμβακα καὶ ἔχουν κατασκευάσει ὑπόστεγα πρὸς ἀποθήκευσιν τῆς συγκομιδῆς καὶ διαμονὴν τῶν γεωργικῶν ἐργατῶν. Οἱ κινητῆρες τῶν ἀντλίων, ἀντιθέτως πρὸς τὴν θεσσαλικὴν συνήθειαν, προφυλάσσονται ἐπιμελῶς ἐκ τῆς κακοκαιρίας. Ὅλα αὐτὰ ὀφείλονται εἰς τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ ἀγροκτηματίου. Ἀλλὰ ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ὁ ἱερεὺς καὶ ὁ υἱὸς του δημιουργοῦν σχολήν, δεδομένου ὅτι ὑπάρχει ὕδωρ καὶ τὸ ἔδαφος εἶναι ἄρκετὰ καλῆς ποιότητος.

Τὰ ἐπιτευχθέντα ἀπὸ τινων ἐτῶν εἰς Θεσσαλίαν εἶναι ἥδη σημαντικά. Ἡ ἐκτίμησις τοῦ βιοτικῶ ἐπιπέδου εἶναι ἀναμφιβόλως δυσχερὴς, δυνάμεθα ὁμως νὰ εἰπῶμεν διὰ μικρὸς ἰδιοκτήτης 30 στρεμμάτων σίτου, τριῶν ἀγελάδων καὶ δέκα προβάτων ἔχει ἐτησίαν πρόσδοτον 12.000 δραχμῶν (1964). Πρόκειται βεβαίως διὰ περιορισμένον εἰσόδημα, τοῦ ὁποῖου ὁμως εἶναι δυνατὴ ἡ βελτίωσις δι' ἐργασίας εἰς τοὺς γείτονας. Ὁ πολλαπλασιασμός τῶν ποδηλάτων, τῶν ραδιοφῶνων τρανζίστορ, ἡ συνήθεια τῶν μοτοποδηλάτων εἶναι ἐνδείξεις βελτιώσεως τῶν συνθηκῶν ζωῆς τῶν χωρικῶν. Τὰ ἐξωτερικὰ σημεῖα προσδοκῶν κατιστοῦν πλέον ἐντυπωσιακὴν τὴν δυσἀρεσκίαν καὶ τὴν ἑλλειψιν ἱκανοποιήσεως αἱ ὁποῖαι ἐκφράζονται διὰ στόματος πάντων. Πρόκειται ἴσως διὰ χαρακτηριστικὸν τὸ ὁποῖον συνοδεύει κάθε γεωργικὴν κοινωνίαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς συγκρίσεως μὲ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον.

αἱ σχέσεις μὲ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον

Καίτοι ἡ ἐξεταζομένη περιοχὴ παρουσιάζει ἐνίοτε μορφὰς αἱ ὁποῖαι ἐνθυμίζουν τὴν Παννονίαν (κοιλὰδα τοῦ Δουνάβεως εἰς Γιουγκοσλαβίαν καὶ Οὐγγαρίαν), εὐρισκόμεθα ἐν τούτοις εἰς τὴν Ἑλλάδα, αὐτὴν τὴν τόσον ὀλίγον αὐτάρκη χώραν.

Ὁ βαθμὸς τῶν σχέσεων μὲ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον ἐκφράζεται, ἐν πρώτοις, διὰ τῆς Ἀγροτικῆς Τραπεζίης. Εἰς τὸ ὑποκατάστημα Σοφάδων τῆς Τραπεζῆς συχναίουν χωρικοὶ ζητοῦντες συμβουλὴν διὰ τὰς καλλιέργειας, πιστώσεις αἱ ὁποῖαι θὰ ἐπιτρέψουν εἰς αὐτοὺς νὰ ἀναμείνουν τὴν προσεχῆ συγκομιδὴν τοῦ καπνοῦ, ἢ ἐν ἔγγραφον. Εἰς τὴν πραγματικότητα, ἡ Ἀγροτικὴ Τράπεζα δὲν εἶναι μόνον τραπεζικὸς ὀργανισμός· εἶναι οὐσιώδεις στοιχεῖον τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας καὶ ὁ ἐκτελεστικὸς φορεὺς τῆς γεωργικῆς πολιτικῆς τῆς Κυβερνήσεως. Διαθέτει πιστώσεις εἰς τοὺς γεωργούς, ἐλέγχει καὶ κινητοποιεῖ τοὺς γεωργικοὺς συνεταιρισμούς· ἀσκεῖ ἐκλαϊκευτικὸν ρόλον,

ἀγοράζει καὶ ἀποθηκεύει προϊόντα, προστατεύει τὴν ἀγροτικὴν βιοτεχνίαν καὶ τὴν ἡγεμονικὴν ἐκμετάλλευσιν.

Ὅλη ἡ γεωργικὴ δραστηριότης διέρχεται πράγματι διὰ τῆς Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς. Ἡ συνθήκη τοῦ δανείου, τὸ ὅποιν ἐπιτρέπει τὴν ἀναμνην τῆς συγκομιδῆς, εἶναι διαδεδομένη καὶ εἰς τοὺς πλέον πτωχοὺς χωρικοὺς: μέρος τοῦ δανείου αὐτοῦ λαμβάνεται εἰς εἶδος (κτηνοτροφαί, λιπάσματα καὶ ἄλλα προϊόντα). Αἱ εἰς εἶδος αὐταὶ πιστώσεις συχνὰ παρέχονται ὑπὸ τῆς Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς μέσῳ τοῦ συνεταιρισμοῦ τοῦ χωρίου. Τὰ περισσότερα χωρία ἔχουν τὸν τοπικὸν συνεταιρισμὸν των, ὁ ὁποῖος κατὰ συνέπειαν εἶναι ἀνεπαρκής, ἀλλὰ ἐπιτρέπει εἰς μερικοὺς χωρικοὺς νὰ λάβουν τὸν πάντοτε ἐκτιμώμενον τίτλον τοῦ Προέδρου, τοῦ Γραμματέως ἢ τοῦ Ταμίου. Αἱ πιστώσεις με ἐγγύησιν ἐπὶ τῆς συγκομιδῆς παρέχουν τὴν δυνατότητα εἰς τοὺς χωρικοὺς νὰ ἀντισταθοῦν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τὸν ἀγοραστῶν καὶ νὰ πωλήσουν εἰς καλύτεραν τιμὴν. Ἀλλὰ μακροπρόθεσμοι πιστώσεις παρέχονται διὰ τὴν ἀγορὰν γεωργικῶν μηχανημάτων. Τὰ ἐπιτόκια εἶναι λογικά—ἀν ληφθῶν ὑπ' ὄψιν αἱ ἀπαιτήσεις τὸν τοκογλύφον τοῦ ἰδιωτικοῦ τομέως—ἥτοι ἀπὸ 2% διὰ μακροπρόθεσμα δάνεια μέχρις 6%-7% διὰ βραχυπρόθεσμα, καὶ ὅλοι οἱ χωρικοὶ δανείζονται, ὀλίγον ἢ ἄρκετα. Αὐτὸ εἶναι τὸ τίμημα τὸν βελτιώσεων διὰ τὰς ὁποίας ὁμίλησαμεν. Ἐξ ἄλλου, εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ διαθέσιμα κεφάλαια ἀνήκουν εἰς ἀστούς, ὁ ὁποῖος δὲν τὰ ἐπενδύουν εὐχαρίστως εἰς τὴν γεωργίαν. Ἐχομεν σημειώσει ἐν μόνον παράδειγμα τοιαύτης ἐπενδύσεως: εἰς τὰ Γεφύρια, ὁ διευθυντὴς τουριστικοῦ γραφεῖο τοῦ Ἀθηνῶν ἠγόρασε δύο θερίζο-αλωνιστικὰ μηχανὰς, τὴν διαχειρίσιν των ὁποῖον ἀνέθεσεν εἰς τὸν μεγαλύτερον ἰδιοκτῆτην τῆς κοινότητος, τὸν ἐκτελοῦντα τὰς θεριστικὰς ἐργασίας διὰ τὸ πλεῖστον τοῦ χωρίου. Δὲν ἔχομεν ἄλλο παράδειγμα ἐπιστροφῆς εἰς τὴν γῆν κεφαλαιὸν προελθόντων ἐκ τοῦ τουρισμοῦ ἢ ἄλλης ἀστικῆς δραστηριότητος. Οὕτω ὁ ρόλος τῆς Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς εἶναι σπουδαίотας, ἀλλὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἐκπληρωθῇ μόνον χάρις εἰς τὸ εὐρὸ πνεῦμα τοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ.

Τὰ σημεῖα τῆς ἐδότητος αὐτῆς πνεύματος εἶναι πολλαπλὰ. Διακρίνονται, πρῶτον, εἰς τὴν ἐπιθυμίαν διὰ ἐπιχειρηματικὴν πρωτοβουλίαν καὶ εἰς τὴν φροντίδα νὰ μὴ ἀπολεσθῇ ἡ εὐκαιρία κέρδους. Ὑπάρχει πάντοτε μέσα εἰς τὸν ἀπόγονον τοῦ δουλοπαροίκου τὸ ἐμπορικὸν δαιμόνιον. Μὲ ἐκπληξιν διαπιστώνομεν ὅτι ὁ κάτοχος θερίζο-αλωνιστικῆς μηχανῆς εἶναι συχνὰ ἰδιοκτῆτης ἐκμεταλλεύσεως μικροτέρας τῶν ἑκατὸν στρεμμάτων καὶ ὅτι ἠγόρασε τὸ μηχανήμα τὸν μὲ τὴν βοήθειαν δανείου καὶ ἐργάζεται διὰ λογαριασμὸν τῶν ἄλλων χωρικῶν τῆς κοινότητος. Τὸ πνεῦμα αὐτὸ διηγκόλουν τὸν ἀναδασμὸν καὶ τὴν υἱοθέτησιν νέων καλλιεργειῶν, ὡς τοῦ ζαχαροτεύτλου.

Τὸ εὐρὸ αὐτὸ πνεῦμα διακρίνει κανεὶς ἐπίσης εἰς τὴν ἀγάπην διὰ ταξίδια καὶ μετακινήσεις. Ἡ μετα-

basis εἰς Ἀθήνας ἀποφασίζεται τὴν ὥραν τῆς ἐργασίας, ἐνδὲν παρουσιασθῇ ἀνάγκη, ἔστω καὶ πρὶν τελειώσῃ ἡ συλλογὴ τοῦ καπνοῦ. Ἡ νοοτροπία αὕτη—τελειῶς ξένη πρὸς τὴν πλειονότητα τῶν Γάλλων ἀγροτῶν—ἐξηγεῖ τὴν παλαιὰν συνήθειαν νὰ στέλλουν κατὰ τὸ φθινόπωρον, μετὰ ἀπὸ τὰς πολλὰς ἐργασίας, τὰς γυναῖκας εἰς τὰ λουτρά τῶν μικρῶν θερμοπηγῶν τῆς Πίνδου, ὡς εἶναι τὰ λουτρά Σμοκόβου καὶ τὰ λουτρά Καΐτης. Ἡ τελευταία αὕτη θερμοπηγὴ, εἰς ἀπόστασιν μερικῶν δεκάδων χιλιομέτρων ἐκ τῶν χωρίων τῆς πεδιάδος, ἔχει πέντε ξενοδοχεῖα, τὰ ὁποῖα ὑποδέχονται 3.000 ἐπισκέπτας ἐτησίως, τὸν Ἰούνιον καὶ μετὰ τὸν Σεπτέμβριον, ἐν συνδυασμῷ μὲ τὸ ἀγροτικὸν ἡμερολόγιον. Συχνὰ τὸ ταξίδιον εἶναι μακρότερον: τὰ Καμένα Βοδρὰ παρὰ τὰς Θερμοπόλεις, ἐπὶ τῆς ἀκτῆς ἐναντι τῆς Εὐβοίας, ἀποτελοῦν παράξενον τόπον διαμονῆς: ἐκεῖ ἐδρῖσκονται, εἰς δύο συνεχόμενα χωρία, μία σύγχρονος λουτρόπολις προβληθεῖσα ὑπὸ πρῶην πρωθυπουργόν, ὅπου πολυτελὲς ξενοδοχεῖα ὑποδέχονται τὴν καλὴν ἀθηναϊκὴν κοινωνίαν, καὶ μία κομιχόπολις, ὅπου διαμένουν εἰς τὰς ἰδιωτικὰς οἰκίας χωρικοὶ ἐνδεδμεῖται τὸ μαῦρον των φόρεμα.

Ἡ νοοτροπία αὕτη τῶν χωρικῶν ἀντανακλᾷται ἀκόμη εἰς τὴν ἐπιθυμίαν διὰ τὴν ἀστικὴν ζωὴν, τὴν ὁποίαν θὰ ἤθελον νὰ μιμηθοῦν μέχρι καὶ τὸν λεπτομερειῶν τῆς ἐνδυμασίας. Οὐδὲν ἐνδυμα εἶναι προσηρμωμένον εἰς τὴν ἀγροτικὴν ἐργασίαν: ὅλοι οἱ καλλιεργεῖται φοροῦν εἰς τοὺς ἀγρούς ἐνδύματα καὶ ὑποδήματα ἐφαρμμένα ἀλλὰ τῆς τελευταίας μόδας. Τίποτε δὲν ἐνθυμίζει τὴν ἐνδυμασίαν τῶν γεωργῶν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης.

Ὅλα αὐτὰ θὰ ἔπρεπε νὰ εὐνοήσουν τὴν μετανάστευσιν. Ἐν τούτοις, αὕτη παρέμεινε περιορισμένη μέχρι τῶν τελευταίων ἐτῶν. Ἡ Ἠπειρος καὶ ἡ Πελοπόννησος ἔδωσαν περισσότερους μετανάστες ἀπὸ ὅτι ἡ Θεσσαλία, ὅπου ἡ πυκνότης τοῦ πληθυσμοῦ παρέμεινε σχετικῶς μικρά καὶ ὅπου αἱ καλλιεργούμεναι ἐκτάσεις κατορθώθη νὰ αὐξηθοῦν εἰς βάρος τῶν κοινοτικῶν κτημάτων. Σήμερον ὁμῶς ἔχει ἐπέλθει μεταβολή. Πρῶτον ἀναχωροῦν οἱ μορφωμένοι. Κάθε χωρίον εἶναι υπερήφανον διότι ἀπέστειλε νέους εἰς τὸ Γυμνάσιον τῶν Σοφῶδων, τῆς Καρδίτσας ἢ τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ ἑλλείψις ἐπαρκῶν ὑποτροφῶν σημαίνει βαρεῖα δαπάναις διὰ τοὺς γονεῖς, τὰς ὁποίας ἐν τούτοις ἀναλαμβάνουν καὶ ἄνθρωποι μικροῦ ἐισοδήματος, διότι βλέπουν ἐκεῖ τὴν ἐξοφάλασιν μιᾶς ἀστικῆς ἀπασχολήσεως διὰ τὰ τέκνα των, προφυλαγμένης ἀπὸ τὴν ἀνεργίαν. Ἡ μετανάστευσις αὕτη ποιότητος παραμένει μικρά εἰς ὅγκον.

Πολὺ περισσότερον σημαντικὴ εἶναι ἡ μετανάστευσις χωρικῶν ἀνεὺ ἐιδικότητος. Προσανατολίζεται κυρίως πρὸς τὴν Καρδίτσαν καὶ τὰς ἄλλας θεσσαλικὰς πόλεις, δευτερευόντως δὲ πρὸς τὰς Ἀθήνας. Ἀπὸ τοῦ 1961 κατευθύνεται πρὸς τὴν Γερμανίαν. Ἐπὶ τέσσαρα σχεδὸν ἔτη, τὸ πλεῖστον τῶν χωρίων

του νομού Καρδίτσας έθιγν από τὸ νέον αὐτὸ κύμα φυγῆς. Περισσότεροι ἀκόμη εἶναι ὅσοι ἐνεγράφησαν εἰς τοὺς καταλόγους καὶ ἀναμένουν σειρὰν.

Ποῖος θὰ καθορίσῃ ἄραγε τὸν ρόλον τὸν ὁποῖον παίζουν εἰς τὰς μετακινήσεις αὐτὰς τὰ τουριστικὰ ρεύματα τὰ ὁποῖα φέρουν ἐκ τῆς βορειοδυτικῆς Εὐρώπης πλῆθη πρὸς τὰς μεσογειακὰς ἀκτὰς; Ἀναμφιβόλως οἱ Θεσσαλοὶ, καὶ μάλιστα περισσότερον οἱ δρεινοί, ἔχουν πρὸ πολλοῦ ἐξοικειωθῇ μὲ τὴν μετανάστευσιν καὶ αἱ κομπολόιες τῆς Πίνδου κοσμοῦνται ἀπὸ ἐτῶν μὲ κρήνας κατασκευασθεῖσας ὑπὸ δωρητῶν οἱ ὁποῖοι ἐπανήλθον ἐξ Αἰγύπτου, Ρωσίας, Ἀμερικῆς. Ἀλλὰ ὁ μακρινὸς παράδεισος ἐκερδίζει το παλαιότερον μόνον κατόπιν προσωπικῶν περιπετειῶν, ἐνθ' σήμερον τὰ γερμανικὰ ἐργοστάσια ζητοῦν πληθυσμὸν ὁ ὁποῖος ἐπὶ πλεόν βλέπει ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῶν Μετεώρων πρὸς Λαμίαν καὶ ἔκειθεν πρὸς Ἀθήνας νὰ παρελαύνουν ἐτήσιως πλῆθη τουριστῶν. Τὰ νεοεγκατεστημένα ἐστιατόρια ἐπὶ τῆς διαδρομῆς αὐτῆς διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ θηρινῶν ρεύματος εἶναι τόποι προνομιοῦχοι, ὅπου οἱ χωρικοὶ δύνανται νὰ ἴδουν τοὺς ἀγγελιαφόρους μίᾱς καταναλωτικῆς κοι-

νωνίας. Μεγάλος εἶναι διὰ τοὺς νέους ὁ πειρασμὸς νὰ συγκρίνουν τὴν μετριότητα τῆς καταστάσεώς των μὲ τὸν χρυσὸν καθρέπτην τῆς δυτικῆς Εὐρώπης.

Δὲν εἶναι παράδοξον ὅτι εἰς τὸ ἐξῆς, ὡς σημειώσεται ὁ Β. Kayser,¹ ἡ συμπεριφορὰ τῶν δρειβίων καὶ τῶν κατοίκων τῆς πεδιάδος ἐναντι τῆς μεταναστεῦσεως ἀποβαίνει ὁμοία. Ἡ μειονεκτικότητα τῆς δρεινῆς ὡς πρὸς τὴν πεδινὴν περιοχὴν τίθεται εἰς δευτέραν μοῖραν, ἐνώπιον τῆς μειονεκτικότητος καὶ τῶν δύο αὐτῶν περιοχῶν ἐναντι τῶν βιομηχανικῶν περιοχῶν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Εἶναι ὁμως ἄρκετὰ ἐπικίνδυνον διὰ χώραν ὡς ἡ Ἑλλάς νὰ ἐξαρτᾶται εἰς μέγαν βαθμὸν ἐκ τῶν διακυμάνσεων τῆς οἰκονομίας αἱ ὁποῖαι ἐπηρεάζουν τὰς βιομηχανίας τῆς Ρηνανίας. Ἡ περιοχὴ τῆς Θεσσαλίας, ἰδιαίτερος, ἔχει κατὰ ὑποφῆρην ἀπὸ ἀστάθειαν, ἡ ὁποία ὀφείλεται εἰς τὰ ἀναφερθέντα ἱστορικὰ συμβάντα. Θὰ ἦτο λυπηρὸν ἂν αἱ νέαι σχέσεις τῆς μὲ τὴν βορειοδυτικὴν Εὐρώπην ὠδήγουν εἰς παράτασιν, ὑπὸ νέαν μορφήν, τὰς ἀστάθειας αὐτῆς.

1. B. Kayser, «Nouvelles données sur l'émigration grecque», εἰς *Population*, 1964.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

L'EUROPE MEDITERRANEEENNE (Ἡ Μεσογειακὴ Εὐρώπη), ὑπὸ André Blanc (περὶ Γιουγκοσλαβίας καὶ Ἀλβανίας), Michel Drain (περὶ Ἰβηρικῆς Χερσονήσου) καὶ Bernard Kayser (περὶ Ἰταλίας, Βουλγαρίας καὶ Ἑλλάδος) (ἑκδ. Presses Universitaires de France, Paris 1967).

Ἡ ἑκδόσις ἐπισημαίνει ἄρκετὰς διαφορὰς εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἐξέλιξιν τῶν τριῶν μεσογειακῶν χερσονήσων: «Ἡ μεσογειακὴ Εὐρώπη εἶναι μία ἐνότης, φυσιογραφικῶς καὶ πολιτιστικῶς. Ἀπὸ μακροῦ ὁμως ἡ περιοχὴ αὐτὴ ἔχει παύσει νὰ ἀποτελῇ πολιτικὴν ἐνότητα, ἐνθ' οἰκονομικῶς οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἐνιαία.» Ἡ διαπιστώσις αὐτῆς χαρακτηρίζει ὅλην τὴν ἐποχὴν, εἰς τὴν ὁποίαν μελετᾶται διαδοχικὰς αἱ διάφοροι ἔθνικαι οἰκονομίαι.

Ὁ Drain τονίζει τὴν πραγματοποιηθεῖσαν ἀξιοσημείωτον πρὸσδόν εἰς Ἰσπανίαν καὶ Πορτογαλίαν χάρις εἰς τὰς ἐξωτερικὰς ἐπενδύσεις καὶ τὸν τουρισμόν, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ τὴν παρεμβολὴν ἐμποδίων εἰς τὴν ἀνάπτυξιν, λόγω τῆς ἀνισταλτικῆς κοινωνικῆς δομῆς (ἰδίως τῆς μεγάλης ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας), εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλονται ἡ ἀπομόνωσις τῆς Ἰβηρικῆς Χερσονήσου καὶ οἱ ἀρχαῖοι τῆς πολιτικῆς τῆς ὁργανώσεως.

Ὁ Kayser ἀποδεικνύει ὅτι ἡ Ἰταλία, συνδεομένη ἀπὸ μακροῦ μὲ τὰ βιομηχανικὰ κέντρα τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, εἶναι ἡ μόνη χώρα τῆς Μεσογείου ἡ ὁποία κατάρθωσε νὰ ἀναδειχθῇ εἰς μεγάλην βιομηχανικὴν χώραν παγκοσμίως. Τὸ βασι-

κὸν ἐσωτερικὸν τῆς πρόβλημα παραμένει ἡ ἀνάγκη δι' οἰκονομικὴν ἐξισορροπήσιν τοῦ «Mezzogiorno» (Νότον)—ὁ ὁποῖος ἐμφανίζει πολλὰ ἐκ τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς Ἰβηρικῆς Χερσονήσου—πρὸς τὸν ἀνεπτυγμένον Βορράν.

Ἡ ἐξέλιξις τῶν χωρῶν τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει ὁ Blanc, εἶναι ἡ περισσότερον ἀνομοιόμορφη. Ἐκάστη τῶν τριῶν σοσιαλιστικῶν χωρῶν τῆς Βαλκανικῆς ἀκολουθεῖ ἰδίαν ὁδὸν ἀναπτύξεως, εἰς τὴν ὁρῶνται τῆς οἰκονομίας, τὸν προσανατολισμὸν τῶν διεθνῶν ἀνταλλαγῶν καὶ τὰς ἰδεολογικὰς κατευθύνσεις; ἡ Γιουγκοσλαβία ἐπεχειρήσεν ἀνεξάρτητον σοσιαλιστικὸν πειραματισμὸν, ὡς ἡ Βουλγαρία ἀκολουθεῖ πιστῶς τὸ ρωσικὸν ὑπόδειγμα καὶ ἡ Ἀλβανία τὸ κινεζικόν.

Ἡ Ἑλλάς παραμένει πιστὴ εἰς τὸ οἰκονομικὸν σύστημα τῶν φιλελευθέρων καπιταλισμῶν, τὸ ὁποῖον βασίζεται εἰς ἀναζητήσιν διεθνῶν κεφαλαίων, συνδέεται δὲ αὐτὴ μὲ τὴν Κοινὴν Ἀγοράν. Ὑπ' αὐτὰς τὰς συνθήκας, ἀπομακρύνεται τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου, ἡ δὲ ἐξέλιξις τῆς ὁμοιάζει πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τῆς Ἰσπανίας, τῆς Πορτογαλίας καὶ τῆς Ἰταλίας.

Ὁ Kayser διατυπώνει τὴν ἂποψιν δι' ἡ Ἑλλάς εἶναι ἀνὰ χώραν. Αἱ πεδιάδες τῆς, καλύπτουσι τὰ 30% τοῦ ἔθνικου χώρου, θὰ ἥθουναντὸν νὰ ἀρδεύοντο ὅλαι, μὲ κατ'ἀλληλὴν χρῆσιν τῶν ὑδατίνων δυνατοτήτων. Αἱ δυσχερεῖαι ὀφείλονται ὀλιγωρὸν εἰς τὴν πτωχείαν τῶν πηγῶν καὶ περισσότερον εἰς τὴν κατὰ τῶν πᾶν τὴν περιορισμένην ἔκτασιν τῶν φυσικῶν

ἐνοτήτων ἐπίσης, εἰς τὴν ἀκράϊαν θέσιν τῆς χώρας ἐν σχέσει πρὸς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, εἰς τὴν ἀπομόνωσιν πρὸς Βορράν, εἰς τὰς μικρὰς σχέσεις μὲ τὴν Ἑγγύς Ἀνατολήν. Ἡ Ἑλλάς εἶναι κυρίως νέα χώρα, διότι, μετὰ τὴν συσπείρωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τὸ 1922 εἰς τὰ σημερινὰ ὅρια καὶ μετὰ τὰς πολεμικὰς καταστροφὰς, ἐξελίχθη σχεδὸν ἐκ τοῦ μηδενὸς τὸ 1950.

Μία δεκαεταετία ἀδιαιρέτου πρὸδου ὠδήγησε τὴν Ἑλλάδα εἰς τὸ «κατὰ φύλιν εἰς τὴν ἀναπτύξεω». Ὁ Kayser ὑπογραμμίζει τὰς πρὸς τοὺς ἐν ἀγροτικῇ παραγωγῇ, ἀλλὰ καὶ τὰς δυσχερεῖας τὰς ὁποίας ἀντιμετωπίζει ἡ γεωργία: μικρὸν μέγεθος τῶν ἀγροτικῶν ἐκμεταλλεῶν καὶ ὑψηλὸν ποσοστὸν μεταναστεύσεως. Σημειοῖ ἐπίσης τὴν βιομηχανικὴν πρὸδον καὶ τὴν συμμετοχὴν τῶν ὀδῶν πόνων (ἐκ τῆς ναυτιλίας, τοῦ τουρισμοῦ καὶ τῆς μεταναστεῦσεως) εἰς τὸ ἰσοζύγιον πληρωμῶν. Τονίζει τὸ χαμηλὸν ποσοστὸν φυσικῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τὴν ἀνισον πρὸδον τῶν αὐτικῶν κέντρων, καταλήγων μὲ τὴν παρατήρησιν ὅτι ὁ παρασιτικός χαρακτήρ τῆς ἑλληνικῆς πρωτεύουσος εἶναι πολὺ σχετικὸς, διότι δὲν ἐκμεταλλεύεται αὐτὴ τὴν ἐπαρχίαν διὰ τῆς ἐπενδύσεως κεφαλαίων, ἀποτελεῖ δὲ περισσότερον ἐν ὑποχρεωτικῶν σημείων διελεύσεως μετὰ τῆς χώρας καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Παρά τὴν ποικιλίαν τῶν θεμάτων τῆς μελέτης, δὲν εἶναι ἄδύνατον νὰ προσδιορισθῶν τὰ κοινὰ γνωρίσματα τῶν ἐξεταζομένων χωρῶν: πυρετώδης κίνισις, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν ἐκβιομηχανίσιν.

M. SIVIGNON